

2. De aanwezigheid van de Tungri in de auxilia.

De volgende pagina's behandelen de aanwezigheid van de Tungri in de Romeinse auxilia. Hierbij zal de aandacht vooral uitgaan naar het ontstaan, de ontwikkeling en de historiek van de alae en cohortes Tungrorum. In dit kader huldigt men vaak de visie dat de auxilia tijdens het Principaat in theorie geen echte zelfstandige tactische eenheden vormden, maar steeds binnen een breder militair kader opereerden. Zij waren daarvoor aangewezen op de samenwerking met de legioenen. Legio en auxilia vormden zodoende een tactisch verband waarbij de hulptroepen beschikbaar waren voor inzet overeenkomstig de militaire noodwendigheden¹.

Dit uitgangspunt dient men toch wel enigermate te relativiseren. Men dient immers ook hier met een zekere evolutie in de militaire organisatie rekening te houden zoals de situatie in de provincie Dacia Porolissensis, waar het leger uitsluitend uit hulptroepen bestond, aantoonde. Een gelijkaardige situatie treft men ook aan in Raetia waar de grensverdediging van Claudius tot aan de oorlog tegen de Markomannen enkel door auxilia werd waargenomen. D. Baatz wijst erop dat ten gevolge van de organisatie van het Romeinse leger de noodzaak bestond dat de legioenen en hulptroepen nauw samenwerkten tijdens crisissituaties. Uit het bronnenmateriaal blijkt evenwel ook een significante onafhankelijkheid van de hulptroepen ten opzichte van de legioenen².

2.1. Tumultuariae manus versus irreguliere auxilia (14-69/70 n.Chr.).

Reeds zeer vroeg tijdens het Principaat werden de Gallische en Germaanse civitates verplicht manschappen te leveren ten behoeve van de Romeinse hulptroepen. Nieuw was dit niet. Reeds Caesar deed een beroep op een Gallische cavalerie die hij gebruikte als gijzelaars om zich te verzekeren van de loyaliteit van hun

¹G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 49 e.v. & 103 e.v.; H. NESSELHAUF, Umriss einer Geschichte des Obergermanischen Heeres, in JahrbRGZM, 7, 1960, p. 153; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 144; A. RADNÓTI, in Roman Frontier Studies 1969, 1974, p. 138-139. Betreffende deze problematiek, zie de probleemstelling bij B. OLDENSTEIN-PFERDEHIRT, Die Geschichte der Legio VIII Augusta, in JahrbRGZM, 31, 1984, p. 408 e.v.

²Zie D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 496: "Die letztgenante provinz verfügte auch über ihr eigenes Heer, dass ausschliesslich aus Hilfstruppen (alae und cohortes) bestand, was durch die zahlreiche Ziegeln mit dem Stempel EXDP.... vollkommen bewiesen wurde". Vgl. D. BAATZ, Kommandobereiche der Legionslegaten in Germania, 67, 1989, p. 169-170: "Die raetische Auxilien waren keiner Legion angegliedert und mussten taktisch selbständig operieren", verder bijzonder ook zijn besluitvorming p. 175. Vgl. daarnaast B. OLDENSTEIN-PFERDEHIRT, in JahrbRGZM, 31, 1984, p. 408 e.v., bijzonder ook p. 413 e.v.

landgenoten én inzette als militairen¹.

Tijdens de Iulisch-Claudische tijd waren de meeste Romeinse auxilia in Germania Inferior Gallische of Germaanse eenheden. Vooral als cavalerie, maar ook als infanterie speelden deze hulptroepen een belangrijke rol. In totaal zijn ca. 45 eenheden bekend die uit de bevolking van Gallia Belgica en de beide Germaniae gelicht en naar de civitas genoemd werden. Men mag aannemen dat een substantieel aantal hiervan reeds in de pre-Flavische tijd zijn ontstaan².

Ook de civitas Tungrorum stelde vermoedelijk reeds van in het begin militairen ter beschikking, zowel voor de eigen etnische eenheden als voor andere troepenonderdelen. De studie van de eerste lichteningen in de civitas Tungrorum en het ontstaan en de vroegste geschiedenis van de alae en cohortes Tungrorum is, zoals voor de meeste auxilia, sterk problematisch. De oorzaak ligt bij het bronnenbestand. Op de eerste plaats is de literaire overlevering zeer beperkt. De enkele passages uit Tacitus' *Historiae*, waar de auteur de burgeroorlogen tijdens het driekeizersjaar en de Batavenopstand beschrijft en waarin ook Tungri betrokken waren, bieden slechts weinig gegevens betreffende het ontstaan van deze auxilia. Zij refereren bovendien aan de toestand ca. 69/70 n.Chr. en niet aan de Tiberisch-Claudische tijd. De diplomata militaria zijn voor dit onderzoek onbruikbaar vermits zij pas vanaf Claudius ingevoerd werden en pas bruikbaar materiaal verschaffen vanaf de Flavische dynastie. Zodoende blijven enkel de epigrafische bronnen, en vooral de grafinscripties van reeds sterk geromaniseerde militairen voor de vorser over. Lokaal gelichte soldaten treden slechts zelden voor het voetlicht. De niet-reguliere eenheden verschijnen bovendien helemaal niet in het epigrafisch bronnenmateriaal. Men mag evenwel aannemen dat in Gallia en Germania de reguliere auxilia relatief laat opgericht werden. Mogelijk betekende de Batavenrevolte hierin een ommekeer. In ieder geval bestonden toen reeds, zoals wij zullen aantonen, duidelijk reguliere eenheden³.

¹Zie CAES., *BG*, VII, 13: Germanos equites circiter CCCC summittit quos ab initio secum instituerat. Ook e.g. *BG*, I, 18, 10; II, 24, 4; VIII, 11, 2 & 12, 3. Vgl. M. BANG, *Germanen*, p. 25 e.v.; G.L. CHEESMAN, *Auxilia*, p. 11; H. CALLIES, *Truppen*, p. 139-142; F. SCHÖN, *Herrschaft*, p. 102; L. KEPPIE, *Roman Army*, p. 100; G. WESCH-KLEIN, *Alen und Legionen in die Frühzeit des Prinzipats*, in *Bodenaltetümer Westfalens*, 26, 1991, p. 204 e.v.

²Hierover G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 86 & 136-137.

³Reeds E. RITTERLING, in *BJ*, 114/115, 1906, p. 185 e.v. nam aan dat langs de Rijn tot in de Claudisch-Neronische tijd geen reguliere infanterie-eenheden gelicht werden, doch dat het steeds ging om irreguliere troepen, gelicht uit de lokale bevolking. Vgl. verder H. NESSELHAUF, in *JahrbRGZM*, 7, 1960, p. 155-156; H. CALLIES, *Truppen*, p. 138-139; G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 93; F. SCHÖN, *Herrschaft*, p. 103-104. Betreffende de Batavenopstand en de rol van de hulptroepen hierin, zie algemeen R. URBAN, *Der "Bataveraufstand" und die Erhebung des Iulius Classicus*, 1985.

K. Kraft nam aan dat men tijdens het vroege Principaat een onderscheid diende te maken tussen drie soorten hulptroepen. Vooreerst vermeldt hij de ongeorganiseerde milities¹, door Tacitus o.a. *tumultuariae manus* of *catervae* genoemd. Zij bestonden uit weerbare mannen onder leiding van de eigen aanvoerders. De militaire waarde van deze troepen was gering. Op de tweede plaats komen de georganiseerde eenheden die later volledig in de *auxilia* geïntegreerd werden, maar in de voor-Flavische tijd duidelijk te onderscheiden waren van de reguliere eenheden. Zij werden geleid door praefecti die tevens stamgenoten van de militairen waren. Juist hierin verschillen zij volgens K. Kraft van de reguliere hulptroepen². Tenslotte onderscheidt de auteur de reguliere *auxilia*. Zij worden gekenmerkt door: 1. 'die Berufsmässigkeit und Länge des Soldatendienstes', 2. 'ausschliesslich römisches Kommando, Besetzung der taktischen Führerstellungen nach rein römischen Gesichtspunkten', 3. 'Gliederung, Bewaffnung, Kampfausbildung nach Erfordernissen römischen Taktik, was die Beibehaltung und Förderung nationaler Bewaffnungen und Kampfweisen keineswegs ausschliesst', 4. 'Verwendung und Verlegung nur nach den Plänen der römischen Heeresleitung', 5. 'Ergänzung durch die römischen Behörden ohne eine Verpflichtende Bindung an den ursprünglichen Aushebungsbezirk.' K. Kraft voegt er nog aan toe dat het in feite om zuiver Romeinse beroepsmilitairen gaat en toekomstige Romeinse burgers³.

Deze drieledige indeling lijkt in feite ook de evolutie van de eerste inheemse lichten tot reguliere *auxilia* te schetsen. Bevredigend, met name wat betreft de tweede groep, is zij o.i. evenwel niet. Dienaangaande stelt K. Kraft dat "die 'cohortes' und 'auxiliares' des Tacitus zwar meist als regulär ausgebildete und formierte Truppe gelten dürfen, aber nicht ohne weiteres als regulär-römische Kohorten von Berufssoldaten zu bezeichnen sind"⁴.

De schaarse gegevens betreffende het mogelijk ontstaan van de cohortes *Tungrorum* dienen vooral uit Tacitus gedistilleerd te worden. In *Hist.*, IV, 15, 11 (= 1.3.6.) spreekt de historiograaf, in verband met de lichten van soldaten in de pagi der Nervii en Germani (= Tungri?) door Vitellius, van een onverschillige troep: "e proximis Nerviorum Germanorumque pagis segnem numerum armis oneravit". In *Hist.*, IV, 66 (= 1.3.9.) vermeldt Tacitus een *tumultuaria manus* die bestond uit Baetasii, Tungri en Nervii en

¹K. KRAFT, *Zur Rekrutierung*, p. 37-40. Vgl. G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 86 e.v.; P.A. HOLDER, *Auxilia*, p. 110; F. SCHÖN, *Herrschaft*, p. 103 e.v.

²Zie K. KRAFT, *Zur Rekrutierung*, p. 38: "Darin zeigt sich, dass Tacitus mit 'cohortes' nur einen tactischen Verband bestimmter Grösse meint und keineswegs immer regulär-römische Kohorten". Vgl. M. BANG, *Germanen*, p. 56; F. SCHÖN, *Herrschaft*, p. 105-106.

³Zie K. KRAFT, *Zur Rekrutierung*, p. 39. H. Callies, *Truppen*, p. 145 e.v. neemt de inzichten van K. Kraft over en tracht ze nog te versterken.

⁴Zie K. KRAFT, *Zur Rekrutierung*, p. 38.

die geronseld werd door de Bataaf Claudius Labeo met het oog op de strijd tegen Civilis. In dit kader kan men nog verwijzen naar de volgende twee passages. In Ann., I, 56 spreekt hij van tumultuariae catervae Germanorum cis Rhenum colentium, ongeregelde troepen Germaanse soldaten die in 15 n.Chr. aan de veldtocht van Germanicus deelnamen. In Hist., IV 20 & 26 tenslotte vermeldt de auteur in het kader van de Batavenopstand de tumultuariae Belgarum cohortes, die hij ook auxilia Gallorum noemt. Zij waren kort na het uitbreken van de opstand in Bonn gelegerd¹.

Het is duidelijk dat Tacitus hier niet spreekt over de reguliere auxilia, georganiseerde eenheden. Het gaat daarentegen om de lokale milities die onder leiding van de eigen aanvoerders streden en die de reguliere troepen ondersteunden, of bij gelegenheid een ambitieuze troonpretendent de nodige mankracht moesten leveren. Een bekend voorbeeld hiervan zijn de Cheruski die tijdens de Augusteïsche oorlogen (mogelijk 4-6 n.Chr.) onder leiding van Arminius in het Romeinse leger van Germania Inferior dienst deden². De Tungri zelf stonden tijdens de Batavenrevolte, meer bepaald tijdens de slag op de Maasoever, onder leiding van Campanus en Iuvenalis, e primoribus Tungrorum. De passage van Tacitus maakt in ieder geval duidelijk dat dergelijke troepen voor het Romeinse commando zeker niet betrouwbaar waren³.

De cohortes Tungrorum die Tacitus in zijn Historiae vermeldt in het kader van de gebeurtenissen tijdens het driekeizersjaar en de Batavenrevolte, dienen, zoals zal blijken, onderscheiden te worden van deze tumultuariae manus of catervae⁴.

¹Vgl. G. CHEESMAN, Auxilia, p. 16; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 77-79; E. BIRLEY, Local Militias in the Roman Empire, in Mavors, p. 387-394, bijzonder p. 66. De tumultuariae Belgarum cohortes zijn volgens D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 39 "contrasted with 3.000 legionaries". Zij waren snel gelicht en nog ongetraind, maar volgens deze auteur in ieder geval intentioneel een regulier cohors en geen locale militia. Zie bij dezelfde auteur ook p. 31 & 37. Vgl. W. WILL, Römische 'Klientel-Randstaaten' am Rhein? Eine Bestandsaufnahme, in BJ, 187, 1987, p. 49.

²TAC., Ann., II, 10. Zie dienaangaande H. VON PETRIKOVITS, Arminius, in BJ, 166, 1966, p. 175-193, vooral p. 177: "Dagegen spricht aber, dass die Landsleute (populares) des Arminius, die Cherusker, wohl kaum eine 'regelrecht organisierte und ausgebildete Truppe', eine Ala oder Cohors, gestellt haben werden. Die Cherusker scheinen vielmehr wie die Friesen, Bataver und Chauken fallweise Hilfstruppen gestellt zu haben, seitdem sie den ersten Widerstand gegen Rom aufgegeben hatten. Wie die offizielle Truppenbezeichnung einer derartigen 'tumultuaria manus' oder 'levis armatura' oder bündnerischer 'equites' war, ist noch nicht klar". Vgl. M. BANG, Germanen, p. 56; E. STEIN, Beamten, p. 202 betreffende de cohortes Nerviorum; H. CALLIES, Truppen, p. 142 e.v.; H.T. ROWELL, in JRS, 43, 1953, p. 176; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 78; H.-J. KELLNER, Exercitus Raeticus, in BVBl, 36, 1971, p. 208; E. BIRLEY, Mavors, p. 65 e.v.

³Tac., Hist., IV, 66 (= 1.3.9.). Ook E. STEIN, in RE, X, 1919, kol. 1356.

⁴TAC., Hist., II, 14-15,4 (= 1.3.4.); IV, 16, 3-4 (= 1.3.7.).

Naast deze passages in Tacitus verschijnen enkele auxilia Tungrorum op grafinscripties. Opschriften tonen tevens aan dat men in dezelfde periode Tungri ook terug vindt in andere etnische eenheden die eveneens echte auxilia zijn. Indien men rekening houdt met het vermoedelijke ogenblik van rekrutering kunnen deze eenheden tenminste vanaf de regering van Tiberius gedateerd worden.

	Locatie	Eenheid	Datering	Rekrut.
2.3.2.1.	Asberg	ala Front.	pre-Flav.	Tiberius
2.3.2.2.	Asberg	ala Front.	1ste h.1ste e.	---
2.3.3.2.	Neuss	ala Front.	1ste h.1ste e.	Tiberius
2.3.5.1.	Bonn	ala Front.	ante 70/71	---
2.8.2.3.	Aquincum	ala Front.	80/85	?
2.11.1.1.	Tilurium	ala Front.	70/80	Nero
2.15.1.1.	Vence	coh. I Tungr.	69/70	?
2.4.1.1.	Zahlbach	coh. I Astur.	vroeg-Flav.	Cl.-N.
2.8.2.1.	Aquincum	ala I Hisp.	2de h. 1ste e.	Tiberius
2.10.3.1.	Guljanci	ala Hisp.	Flav.	41/42

Uit het bronnenmateriaal kan men op de eerste plaats vaststellen dat de reguliere hulptroepen zeker reeds ten tijde van Tiberius een beroep deden op militairen uit de civitas Tungrorum. Opmerkelijk hierbij is dat het merendeel van de geattesteerde eenheden alae zijn waarbij de ala Frontoniana het hoofdaandeel voor zich opeist. De cohortes zijn duidelijk in de minderheid. K. Kraft stelde reeds geruime tijd geleden vast dat in het Gallisch-Germaans gebied tijdens het vroege Principaat blijkbaar meer cavaleristen dan infanteristen gelicht werden. Dit geldt ook voor de civitas Tungrorum wanneer wij de herkomst van de betrokken militairen in aanmerking nemen. Een verklaring dient gezocht te worden in de vermoedelijke bedrevenheid van de Tungri en de andere Gallisch-Germaanse stammen in het strijden te paard¹.

Uit het voorgaande blijkt in ieder geval het naast elkaar bestaan van zgn. 'Volksaufgebote' en reguliere hulptroepen nog tijdens het driekeizersjaar en de Batavenopstand in 69/70 n.Chr.²

In het kader van ons onderzoek kan men evenwel vaststellen dat ook de cohortes Tungrorum van Tacitus als reguliere eenheden bevestigd worden door de inscriptie van Vence (Vintium) uit 69/70. Hierin is sprake van de cohors I Tungrorum. De opgave van het ranggetal toont duidelijk aan dat het hier om een echte reguliere eenheid gaat. Het ontbreken van de nummering bij Tacitus wijst bijgevolg geenszins op het irreguliere karakter van

¹Geattesteerd zijn: 1 Nemetes, 1 Tribocus, 1 Batavus, 1 domo Camppili, 3 Tungri. K. KRAFT, in JahrbRGZM, 4, 1957, p. 104.

²G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 78.

dergelijke eenheden¹.

De meeste etnische eenheden die in de Gallische en Germaanse civitates gelicht werden, lagen aan het Rijnfront. Het feit dat zij dicht bij huis gelegerd werden, is geen tegenindicatie voor hun regulier karakter. Militaire noodzaak kon evenwel tot gevolg hebben dat dergelijke eenheden verplaatst werden naar locaties ver van huis. De cohors I Tungrorum, die tijdens het woelige jaar 69 in Gallia Narbonensis opereerde en een militair bij Vintium in de Alpes Maritimae ten grave droeg, is het beste voorbeeld hiervan. Het maakt duidelijk dat de cohortes Tungrorum welke door Tacitus genoemd worden, ook in dat opzicht voldoen aan de criteria van K. Kraft betreffende reguliere hulptroepen².

Op grond van deze - weliswaar schaarse - gegevens mag men mogelijk besluiten dat tijdens de Iulisch-Claudische dynastie in Germania Inferior en Gallia Belgica slechts twee soorten hulptroepen gelicht werden, nl. de reguliere alae en cohortes die samen met de legioenen het Romeinse leger vormden en vervolgens de onregelmatige 'Volksaufgebote' die uit de weerbare mannen van de verschillende civitates in crisisperiodes gelicht werden. Een tussengroep tussen deze reguliere eenheden en zgn. tumultuariae manus bestond niet. Wel is het ontstaan van de hulptroepen uit dergelijke 'Volksaufgebote' in een aantal gevallen voor de hand liggend. Dit gegeven komt duidelijk tot uiting in het bronnenmateriaal over de auxilia Tungrorum³.

Dit gegeven wordt o.i. trouwens ondersteund door het feit dat in dezelfde periode, meer bepaald van Tiberius tot Nero, militairen in de civitas Tungrorum gelicht werden ten behoeve van de ala Hispanorum, (= de ala I Hispanorum) en de cohors I Asturum. Zij waren tijdens de 2de helft van de 1ste eeuw respectievelijk in Guljanci, Aquincum en Zahlbach gelegerd. Ook hier wordt duidelijk aangetoond dat de civitas Tungrorum militairen leverde voor reguliere eenheden. Het maakt de tussengroep van K. Kraft wel erg

¹Zie 2.15.1.1. Vgl. H. CALLIES, Truppen, p. 145 & 150, bijzonder ook n. 99; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 90; F. SCHÖN, Herrschaft, p. 103, n. 70. Evenwel K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 39: "Aber die Verbindung zwischen den Erwähnungen bei Tacitus zu inschriftlich später belegten Kohorten ist nicht ohne weiteres ein direktes Fortleben der Truppenverbände. Die Gleichheit besteht meist nur darin, dass der gleiche Stamm die leute stellte". De auteur verwijst in dit kader in n. 11 naar het verband dat M. BANG, Die Germanen, p. 43 legt tussen TAC., Hist., IV, 15: e proximis Nerviorum ... pagis segnem numerum en de cohortes Nerviorum die epigrafisch geattesteerd worden in Britannia.

²TAC., Hist., II, 14-15,4 (= 1.3.4.); 2.15.1.1. Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 90 e.v.

³Zie bijzonder G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 88 e.v., vooral ook p. 91: "sobald man aus einem Volksaufgebot eine ständige Truppe organisieren wollte, wurde es unmittelbar zu einer regulären Auxiliärformation umgebildet".

onwaarschijnlijk¹.

¹Zie 2.10.3.1.; 2.8.2.1.; 2.4.1.1.

2.2. De ala I Tungrorum (Fig. 11).

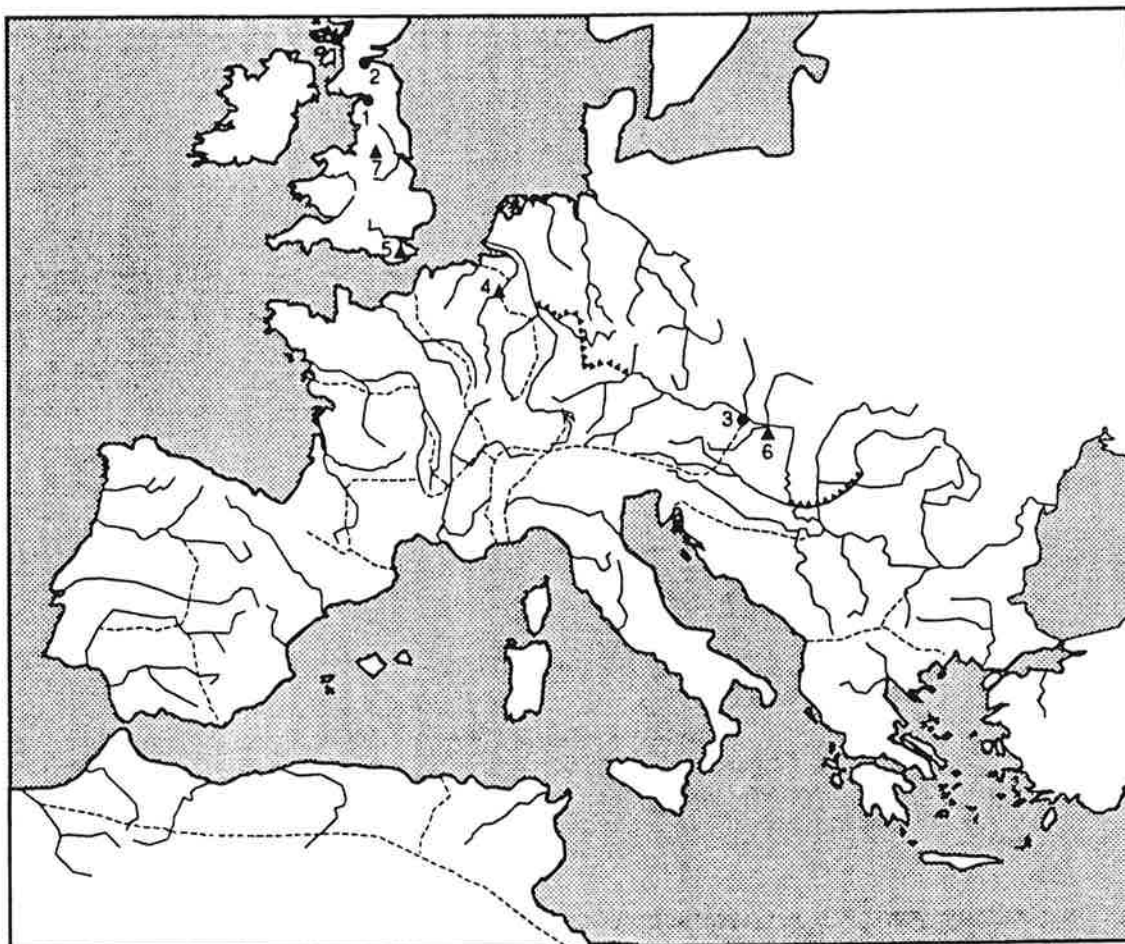

Fig. 11. De ala I Tungrorum

- Inscripties: 1. Burgh-by-Sands; 2. Mumrills; 3. Carnuntum
- ▲ Diplomata militaria: 4. Flémalle; 5. Sydenham; 6. Szöny-Brigetio; 7. Stannington.

De ala I Tungrorum mag niet vereenzelvigd worden met de ala I Tungrorum Frontoniana die zich door de bijnaam van de eerste onderscheidde of met de ala I Asturum et Tungrorum¹ die op het diploma van Wroxeter vermeld werd².

De eenheid zou mogelijk ten tijde van Augustus of in de verwar- ring van de burgeroorlog opgericht zijn. Dit zou volgens A. Oxé

¹C. CICHORIUS, *Ala*, kol. 1268; H. VAN DE WEERD, *Les Tungri*, p. 52 & 56; A. OXE, *Die germanische Ala I Tungrorum Frontoniana in Asciburgium*, in *BJ*, 135, 1930, p. 68; W. WAGNER, *Dislokation*, p. 79; L. VAN DE WEERD, in *AC*, 5, 1936, p. 365; D. DETSCHEW, *Ein neues Militärdiplom aus Dacia Porolissensis*, in *Klio*, 30, 1937, p. 195-196; A.W. BYVANCK, in *Mnemosyne*, 6, 1938, p. 223; K. SCHERLING, *Tungri*, kol. 1357; L. WEISGERBER, *Rhenania*, p. 280.

²Zie 2.2.13.1. vooral ook n. 1. Vgl. G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 82; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 178. Daar tegenover D. ATKINSON, in *CR*, 42, 1928, p. 11 e.v.; E. BIRLEY, in *JRS*, 28, 1938, p. 228.

het ontstaan van twee alae I Tungrorum verklaren. Na een mogelijk verblijf aan de Rijn werd de eenheid samen met Cerialis naar Britannia overgeplaatst¹.

Tijdens de regering van Domitianus (81-96), waarschijnlijk in 85, werd de ala naar de Donau gezonden. De eenheid was er misschien gelegerd in Carnuntum-Petronell. Daar stierf althans een ruiter die in deze eenheid dienst deed². Uiterlijk op het einde van de regering van Domitianus werd de eenheid opnieuw naar Britannia overgeplaatst. Sedert de regering van Traianus (98-117) werd zij hier immers geattesteerd door de diplomata van Flémalle, Sydenham en Brigetio die respectievelijk uit de jaren 98, 105 en 122 dateren. De eenheid wordt mogelijk ook op het diploma van Stannington uit het jaar 124 vermeld³.

Het diploma van Flémalle vermeldt T. Avidius Quietus als gouverneur van Britannia. Deze laatste stond zeker niet bekend omwille van zijn militaire kwaliteiten. Zijn aanstelling door Traianus suggereert dat de toestand in deze provincie op dat ogenblik vrij rustig was en dat de keizer zeker geen militaire operaties voorzag⁴.

In het begin van de 2de eeuw treffen wij de ala I Tungrorum vermoedelijk aan in het kamp van Burgh-by-Sands aan de wal van Hadrianus waar zij later opgevolgd wordt door de cohors I Nervia Germanorum milliaria. De eenheid wordt hier mogelijk geattesteerd door een wijaltaar van P. Postumius Censorinus⁵. Waarschijnlijk

¹Zie bv. A. OXE, in *BJ*, 135, 1930, p. 68; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 178; P.A. HOLDER, *Army*, p. 111; D.J. KNIGHT, *The Movement of the Auxilia from Augustus to Hadrian*, in *ZPE*, 85, 1991, p. 195. Deze reconstructie wordt evenwel niet geschraagd door literaire of epigrafische bronnen.

²Zie 2.7.3.1. vooral ook onder n. 2. De identificatie met de ala Frontoniana door e.g. A.W. BYVANCK, in *Mnemosyne*, 6, 1938, p. 223-224; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 175, n. 12 en K. GENSER, *Donaulimes*, p. 542 is niet terecht. Vgl. L. VAN DE WEERD, in *AC*, 5, 1936, p. 363; P.A. HOLDER, *Auxilia*, p. 125, n. 18; IDEM, *Army*, p. 111. De gouden speld, afkomstig van Carnuntum, met het opschrift Felices Tungri (*CIL*, III, 12030, 5) dateert uit de late keizertijd en is bijgevolg hier niet van toepassing. Zie dienaangaande L. VAN DE WEERD, in *AC*, 6, 1937, p. 89. De speld wordt door K. GENSER, *Donaulimes*, p. 542 verkeerdelijk aan de ala I Tungrorum Frontoniana toegeschreven.

³Zie 2.1.12.2. - 2.2.12.1. - 2.7.2.1. - 2.2.11.1. met literatuur. Vgl. L. VAN DE WEERD, in *AC*, 5, 1936, p. 365; K. SCHERLING, *Tungri*, kol. 1357; P.A. HOLDER, *Army*, p. 111; E. BIRLEY, *Veterans of the Roman Army in Britain and Elsewhere*, in *Ancient Society*, 13/14, 1982/1983, p. 272.

⁴Betreffende T. Avidius Quietus en zijn aanstelling in Britannia, zie M.G. JARRET & J.C. MANN, *Britain from Agricola to Gallienus*, in *BJ*, 170, 1970, p. 182.

⁵Zie 2.2.1.1., vooral ook n. 1 aangaande de lezing van het opschrift. Vgl. CICHORIUS, *Ala*, kol. 1268; E. BIRLEY, *Hadrian's Wall*, p. 208. Hier tegenover J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 178. Betreffende het castellum (1,98 ha.),

mag dit opschrift rond 122 gedateerd worden. Het diploma militare van Brigetio uit het jaar 122 vermeldt immers naast de ala I Tungrorum ook de nieuwe gouverneur van Britannia, A. Platorius Nepos die in dat jaar Q. Pompeius Falco opvolgde. Zijn ambtstermijn werd vooral gekenmerkt door de bouw van de muur van Hadrianus. Het is bijgevolg niet ondenkbeeldig dat de eenheid in Burgh-by-Sands hieraan meegewerkt heeft¹.

Tijdens de eerste bezetting van de Antonijnse muur (140-158) werd de ala te Mumrills gelegerd. Hier wijdde de duplicarius Valerius Nigrinus een altaar aan Hercules Magusanus. Het is tevens de laatste maal dat de ala I Tungrorum vermeld werd².

zie A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 316.

¹Zie 2.7.2.1., mogelijk ook 2.2.11.1.. Vgl. L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 365; M.G. JARRET & J.C. MANN, in BJ, 170, 1970, p. 185-186.

²Zie 2.2.10.1. Vgl. CICHORIUS, Ala, kol. 1268; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 365; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1357; J. SMEESTERS, Tungri, p. 178; R.W. DAVIES, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 170; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 107; P.A. HOLDER, Army, p. 111. Betreffende het castellum (2,64 ha.), zie A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 389-390.

2.3. De ala I Tungrorum Frontoniana (Fig. 12).

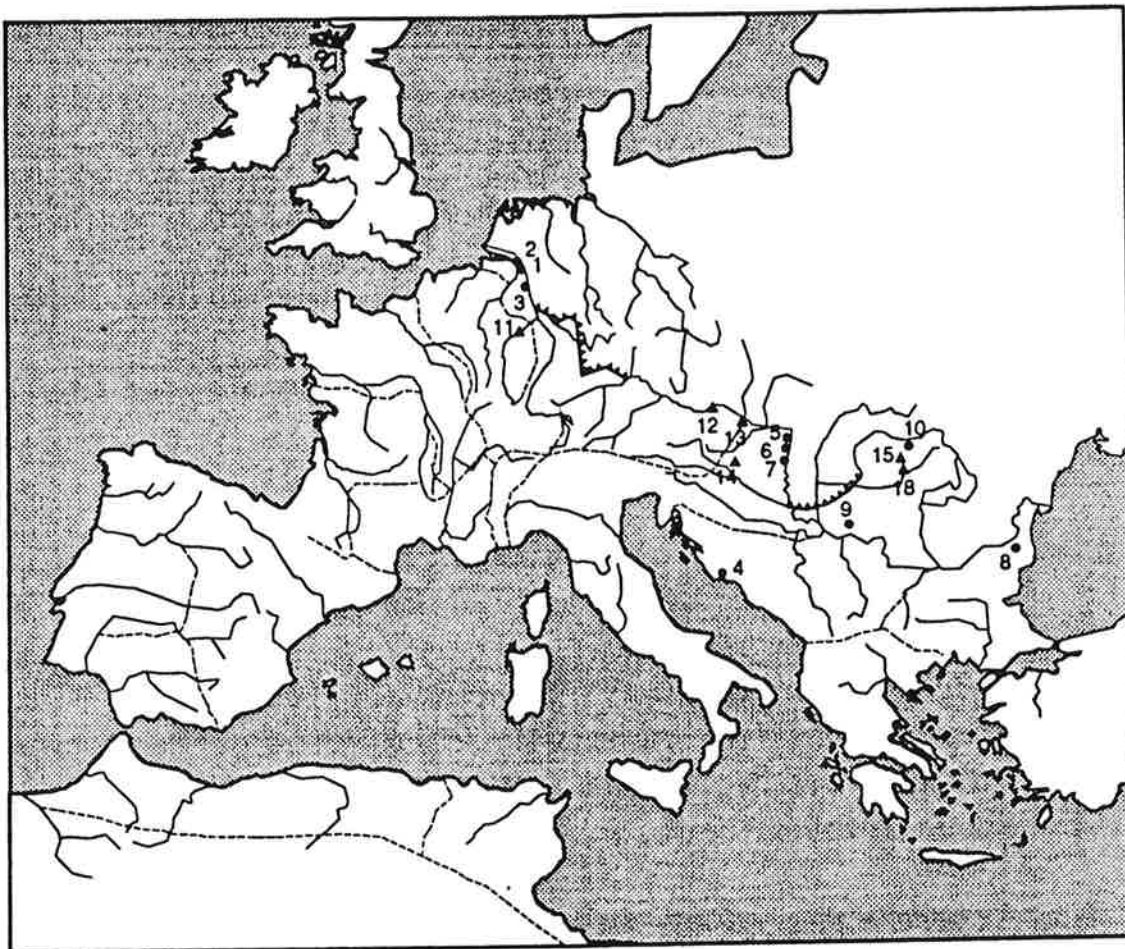

Fig. 12. De ala I Tungrorum Frontoniana
● 1. Neuss; 2. Bonn; 3. Asberg; 4. Gardun-Vojnic (Tilurium); 5. Obuda-Budapest; 6. Tétény-Campona; 7. Intercisa; 8. Adam-Klissi; 9. Versec; 10. Also-Ilosva; ▲ 11. Trier; 12. Klosterneuburg; 13. Carnuntum; 14. Beleg; 15. Gherla; 16. Damasna; 17. Palatovo; 18. Cluj.

De opschriften van Germania Inferior en de vroege diplomata militaria van de jaren 80-85 noemen de eenheid ala Frontoniana. Sedert het bouwopschrift van Obuda Aquincum van 73 werd de eenheid ook ala I Tungrorum Frontoniana genoemd. De inscriptie van Versecz tenslotte noemt de eenheid ala I Frontoniana Tungrorum¹.

De eenheid was één van die alae die in de Gallische provincies werden gelicht en naar een officier, mogelijk de eerste bevelhebber, werden genoemd. Misschien gaat het om L. Iulius Fronto. Zij droeg, in tegenstelling tot talrijke andere eenheden, niet

¹2.3.2.1. - 2.3.2.2. - 2.3.3.2. - 2.3.5.1. - 2.32.2.1. - 2.6.3.1. - 2.7.3.2. - 2.7.4.1. - 2.8.2.4. - 2.9.3.1. Vgl. H. VAN DE WEERD, *Les Tungrî*, p. 55; H.G. KOLBE, in *BJ*, 161, 1961, p. 103. D.B. SADDINGTON, *Auxiliary Forces*, p. 149 plaatst de 1ste vermelding van het etnicon 'Tungrorum' in 133.

de volksnaam Gallorum, maar wel het etnicon Tungrorum. Dit laatste gebeurde evenwel slechts na de Batavenrevolte¹. De oprichting van de eenheid geschiedde mogelijk reeds ten tijde van Tiberius. De benaming naar een praefectus lijkt althans daar op te wijzen².

Tijdens de Iulisch-Claudische dynastie had de eenheid haar actieterrein in Germania Inferior waar zij geattesteerd wordt door inscripties uit Novaesium (Neuss), Bonna (Bonn) en Asciburgium (Asberg). Het grafopschrift van de decurio M. Lucilius Secundus dat te Grimlinghausen bij Neuss gevonden werd, biedt geen aanwijzing voor de kazernering van de eenheid ter plaatse. Als missicius arriveerde de militair pas na het eervol ontslag te Neuss³.

De ala Frontoniana was waarschijnlijk het eerst in Bonn gestationeerd, en wel tijdens de Iulische dynastie. De enige indicatie hiervoor is het grafmonument van de ruiter Reburus, gevonden in de nabijheid van het castellum auxiliae. Deze grafsteen kan volgens P.A. Holder evenwel ten vroegste tijdens Claudius' regering gedateerd worden. Ten tijde van Claudius of Nero werd de eenheid er opgevolgd door de cohors I Thracum⁴.

¹Betreffende L. Iulius Fronto, CIL, XII, 2393 = ILS, 7003. Zie H. DEVIJVER, PME, I 66: "praef(ectus) equit(um): I s.; ala I Tungrorum Frontoniana cognomen a Frontone accepit?" Vergelijkbare eenheden zijn bv. de ala I Gallorum Atecorigiana, de ala I Claudia Gallorum Capitoniana, de ala Gallorum Picentiana, de ala Indiana Gallorum pia fidelis, de ala Longiana Gallorum, de ala Pomponiana Gallorum, de ala Gallorum Sebosiana. Betreffende dergelijke eenheden, zie bijzonder E. BIRLEY, Alae Named after their Commanders, in AncSoc, 9, 1978, p. 257-273, voor de ala I Tungrorum Frontoniana, vooral p. 267. Vgl. M. BANG, Germanen, p. 42; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 365; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 39-39; J. SMEESTERS, Tungri, p. 175; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 147 e.v.

²A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 68; W. WAGNER, Dislokation, p. 76; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 162; H.G. KOLBE, in BJ, 161, 1961, p. 103; G. ALFÖLDY, Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatia, in Mavors, p. 243; L. WEISGERBER, Rhenania, p. 280; J. SMEESTERS, Tungri, p. 135; V. WOLLMANN, Germanische Volks- und Kulturelemente im römischen Dakien, in Germania, 53, 1975, p. 167; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 495; K. GENSER, Donaulimes, p. 541-542 & 644.

³2.3.3.2. Vgl. CICHORIUS, Ala, kol., 1268; E. STEIN, Beamten, p. 137-138; H.G. KOLBE, in BJ, 161, 1961, p. 103; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 39; J. BENES, Auxilia Romana, p. 13.

⁴Zie 2.3.5.1. H.G. KOLBE, in BJ, 161, 1961, p. 103; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 39 & 144; J. SMEESTERS, Tungri, p. 175; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167; P.A. HOLDER, Auxilia, 863. Vgl. evenwel M. GECHTER, in BJ, 170, 1970, p. 92: "Der von Alföldy angenommene Standort von Auxiliareinheiten im Bonner Legionslager ist abzulehnen, da die Grösse des Lagers zur Aufnahme einer Kohorte (cohors I Thracum, cohors V Asturum) oder einer Ala (ala Pomponiana, ala Frontoniana, ala Longiniana) zu gering ist. Wo diese Truppen im Bonner Gebiet oder ob sie überhaupt hier gelegen haben, ist

De ala Frontoniana zelf werd verplaatst naar Asciburgium waar zij de cohors Silaucensium, die waarschijnlijk de Tiberische fase van het fort bouwde, opvolgde. Niet alleen omschreef Tacitus Asciburgium (Asberg) omstreeks 69/70 als een legerkamp voor een ruitereenheid. Ook werd ter plaatse een grafsteen van een Tribocus die als eques in de eenheid zijn militaire dienst vervulde, gevonden. De graffiti met de namen van militairen op Zuidgallische terra sigillata en gebruiks aardewerk, die stammen uit de Claudisch-Neronische vondstcomplexen, ondersteunen deze visie. Hun eigenaars droegen vaak Keltische namen. Eén maal wordt een vexillarius vernoemd. Mogelijk heeft de ala Frontoniana omstreeks het midden van de 1ste eeuw het castellum omgebouwd voor een ala quingenaria¹.

Tijdens de Batavenrevolte viel het castellum van Asciburgium in handen van de opstandelingen. De ala Moesica treedt hierna in de plaats van de ala Frontoniana. Op het ogenblik van de vernietiging van het kamp was de ala Frontoniana volgens G. Alföldy reeds overgeplaatst naar de provincie Dalmatia. De eenheid die op het ogenblik van de inname van het castellum in Asberg lag, werd volgens deze auteur ofwel uitgemoord, of zij liep naar de opstandelingen over. Indien de ala Frontoniana op dat ogenblik nog in Asciburgium gestationeerd was, was zij ofwel vernietigd, ofwel door Vespasianus ontbonden. Alföldy vermoedt dat de ala waarschijnlijk in het voorjaar 69 samen met de troepen van Fabius Valens naar Italië getrokken is, waar zij aan het leger van Vespasianus werd toegevoegd. De keizer heeft de eenheid niet meer naar Germania Inferior terug gezonden².

Hierna werd de ala I Tungrorum Frontoniana gestationeerd in de provincia Dalmatia. Op basis van het enig bewaarde grafopschrift van een eques van de eenheid kan men aannemen dat zij gelegerd

zur Zeit noch ungeklärt". Betreffende het castellum van Bonn, zie A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 439.

¹TAC., Hist., IV, 33; 2.3.2.1., ook T. BECHERT, Der Stand der Asciburgium-Forschung, in Beiträge zur Archäologie des römischen Rheinlands III, Rheinische Ausgrabungen, 12, 1972, p. 153-155 & 187-188, bijzonder ook p. 154-155 & 191 waar sprake is van Ma[r]tialis vexil(l)ari, waarschijnlijk een vexillarius van de ala Frontoniana. Vgl. A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 73; E. STEIN, Beamten, p. 138; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 362-363; A.W. BYVANCK, in Mnemosyne, 6, 1938, p. 221; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1357; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 39; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167; J. SMEESTERS, Tungri, p. 175; M. GECHTER, in BJ, 179, 1979, p. 105; T. BECHERT, The Roman Military Settlement of Asciburgium. Topography and Chronology, in Roman Frontier Studies, 1979 (1980), p. 501-514, bijzonder p. 507; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 495.

²G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 40; J. SMEESTERS, Tungri, p. 175. E. STEIN, Beamten, p. 138 plaatst de overplaatsing ca. 70/71. Zo ook W. WAGNER, Dislokation, p. 76; A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 68; H.G. KOLBE, in BJ, 161, 1961, p. 103; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167; U. SCHILLINGER-HÄFELE, in BRGK, 58, 1977, p. 536.

was te Gardun-Vojnic (Tilurium)¹.

Tot de recente ontdekking van het bouwopschrift van Budapest-Obuda nam men aan dat de eenheid hier een 10-tal jaren, dit wil zeggen tot ca. 80, gekazerneerd was. Dit dient evenwel tot maximaal een 4-tal jaren gereduceerd te worden vermits ten laatste in 73 de ala aan het leger van Pannonia toegevoegd werd². Een bouwopschrift van het jaar 73 toont immers aan dat de eenheid werkte aan de bouw van het nieuwe castellum alae van Obuda vlak bij Aquincum. De bouw van dit kamp maakte deel uit van een grootschalig programma van verdedigingswerken langs de Donaulimes. Hier wordt de eenheid bovendien voor de eerste maal met haar volledige naam, ala I Tungrorum Frontoniana, genoemd³. De diplomata militaria van Trier, Klosterneuburg, Carnuntum en Beleg, die alle dateren uit de periode 80-85, vermelden voorts de ala Frontoniana in het leger van het toen nog ongedeelde Pannonia⁴.

Na de opdeling van de provincie tussen 103 en 106 maakte de eenheid blijkens het diploma van 114, gevonden in Carnuntum (Pannonia Superior) en uitgereikt aan een militair van de ala Frontoniana, deel uit van het leger van Pannonia Inferior.

¹Zie 2.11.1.1. A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 67; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 363; J.J. WILKES, Dalmatia, p. 141, 470 & 471; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167; E. TOTH & G. VEKONY, in ActArchHung, 22, 1970, p. 139; J. SMEESTERS, Tungri, p. 175; B. LORINCZ, Ala-bélyeges téglak Pannoniaban, in Archeologiai Ertesito, 105, 1978, p. 4; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 119, n. 136; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 495; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 196. Evenwel A.W. BYVANCK, in Mnemosyne, 6, 1938, p. 223, n. 2: "Cette inscription, toutefois, ne donne pas la preuve absolue que la ala ait réellement séjourné en Dalmatie". Betreffende Gardun (Tilurium), zie G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 268, n. 136.

²Vgl. C. CICHORIUS, Ala, kol. 1267; E. STEIN, Beamten, p. 138; W. WAGNER, Dislokation, p. 163; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 163; J.J. WILKES, Dalmatia, p. 471; G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 243, 268 & 274; IDEM, Hilfstruppen, p. 39-40; J. BENES, Auxilia Romana, p. 13; D. PROTASE, Troupes auxiliaires originaires des provinces germaniques dans l'armée de Dacie, in Akten VI Kongresses Griech. & Lat. Epigraphik 1972, 1973, p. 535; K. GENSER, Donaulimes, p. 542 & 644; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 199. Betreffende het bouwopschrift van Obuda, zie 2.8.2.4.

³Zie 2.8.2.4. Vgl. J. SMEESTERS, Tungri, p. 176; M. NEMETH & K. KERDO, in Studien zu den Militärgrenzen Roms, III, 1983 (1986), p. 384-388; V.M. MAXFIELD, The Frontiers of the Roman Empire: Some Recent Work, in JRA, 2, 1989, p. 338; J. FITZ, Recherches sur la Pannonie 1980-1986, in ActArchHung, 41, 1989, p. 544-545; M. NEMETH, in Aquincum, p. 76 e.v.

⁴2.1.32.1.-2.6.3.1.-2.7.3.2.-2.7.4.1. Vgl. E. STEIN, Beamten, p. 138; W. WAGNER, Dislokation, p. 76; A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 67; A.W. BYVANCK, in Mnemosyne, 6, 1938, p. 223; J. SZILAGYI, in ArchErt, 1942, p. 173; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1357; D. PROTASE, in Akten VI Kongresses Griech. & Lat. Epigraphik 1972, 1973, p. 535; J. BENES, Auxilia Romana, p. 13; K. GENSER, Donaulimes, p. 542; G. ALFÖLDY, in Mavors, p. 243.

Ondermeer A.W. Byvanck meende aanvankelijk evenwel dat zij eerst in Carnuntum (Pannonia Superior) gekazerneerd werd. Hij staat dit op basis van het grafopschrift van Necca dat evenwel betrekking heeft op de ala I Tungrorum en de grafsteen van T. Flavius Bonio die in de omgeving van Aquincum werd gevonden. En ook het diploma van 114 leek enkelen in die mening te sterken¹. K. Scherling, W. Kubitschek en K. Genser brengen de gouden speld van Carnuntum met het opschrift 'Felices Tungri' met deze eenheid in verband. Gezien de datering van deze fibula in de late keizertijd, kan deze visie niet weerhouden worden². Het eventuele verblijf van de ala in Carnuntum wordt tenslotte nog ondersteund door de vondst van een stempel op baksteen waarop de A(la) F[r(ontonia)] vermeld wordt en die gedateerd wordt tussen 80 en 90³. De bewijskracht van dergelijke stempels in functie van de lokalisatie van de eenheden is evenwel minimaal. Bovendien is de chronologische opeenvolging van der verschillende kazerneringen van die aard dat het zo goed als uitgesloten is dat de ala tussen 80 en 90 in Carnuntum zou gelegerd zijn⁴.

De eenheid werd na haar verblijf te Obuda evenwel naar Aquincum (Budapest) overgeplaatst. A.W. Byvanck is van mening dat op het ogenblik van het overlijden van Flavius Blandi f. van wie het grafmonument tussen 80 en 85 gedateerd wordt, de ala reeds te Campona, 22 km ten zuiden van Aquincum, gekazerneerd was. De aanwezigheid van de ala Frontoniana te Aquincum wordt echter nog bevestigd door het altaar aan Iupiter Optimus Maximus, gewijd door L. Cornelius Crescens (80-85?), en het grafmonument van T.

¹Betreffende het diploma van 110, zie 2.8.1.1., het diploma van 114, zie 2.7.3.3. 'Felices Tungri': CIL, III, 12030. Betreffende de kazernering in Carnuntum, zie A.W. BYVANCK, in Mnemosyne, 6, 1938, p. 223: "La ala, probablement, a d'abord tenu garnison à Carnuntum et ensuite à Campona". Zijn argumentatie is gebaseerd op 2.7.3.1. en 2.8.2.2. Vgl. ook A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 196; W. WAGNER, Dislokation, p. 76; T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 55, bijzonder ook n. 50; E. TOTH & G. VEKONY, in ActArchHung, 22, 1970, p. 139 & 154; V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 176; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 119; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 495; K. GENSER, Donaulimes, p. 542 & 643-644. M. NEMETH & K. KERDO, Zur Frage der Besatzung von Aquincum im 1. Jahrhundert, in Studien zu den Militärgrenzen Roms, III, 1983 (1986), p. 388, n. 21 plaatsen het verblijf van de ala in Carnuntum in de jaren 90: "Es scheint wahrscheinlich, dass die ala in den 90er Jahren in Carnuntum gelegen hat. Dazu CIL, XVI, 61. In diesem Fall ist ein Zweiter Aufenthalt in Aquincum selbst oder in seiner Umgebung nicht auszuschliessen".

²CIL, III, 12030. W. KUBITSCHKEK, in Jahrb. für Altertumskunde, 2, 1908, p. 30; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1357; K. GENSER, Donaulimes, p. 542.

³J. SZILAGYI, in ArchErt, 71, 1942, p. 173; A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, ActArchHung, 1, 1951, p. 195, n. 34; B. LORINCZ, in ArchErt, 105, 1978, p. 4 & 10.

⁴Betreffende de stempels op bakstenen en dakpannen, zie 2.2.15.1., n. 1. Vgl. M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 97.

Flavius Bonio (102-106)¹.

Te Tétény-Campona wordt de ala Frontoniana geattesteerd door het grafmonument van de Scordiscus Terso. Rekening houdend met de datering van de grafsteen van T. Flavius Bonio moet de aankomst van de eenheid in dit kamp, tijdens de regering van Traianus, uiterlijk omstreeks 106 gesitueerd worden. Zij ging hier de ala I Thracum veterana Sagittariorum vooraf. Echt lang kan haar verblijf hier in ieder geval niet geweest zijn. Het is interessant te noteren dat op het diploma van Malpas uit het jaar 103 een ala I Thracum in de exercitus van Britannia geattesteerd wordt. Deze eenheid komt niet meer voor op het diploma van Szony uit 122. De ala I Thracum heeft Britannia dus verlaten tussen 103 en 122. Omdat deze twee eenheden mekaar te Tétény snel opvolgden, dient deze transfer eerder vroeg gedateerd te worden².

Men laat immers de twee grafmonumenten van de ala I Tungrorum Frontoniana die te Intercisa gevonden werden, traditioneel terug gaan tot de eerste twee decennia van de 2de eeuw. Belangrijk is de grafsteen van Cusides die op basis van zijn gelijkenis met deze van Ti Satto, veteranus van de legio X Gemina door J. Fitz tussen 103 en 107 gedateerd wordt. Dit lijkt de mogelijkheid te impliceren dat de ala zelfs aansluitend van Aquincum naar Intercisa gemuteerd werd en daar de ala I Flavia Britannica opvolgde. Dit doet J. Fitz bijgevolg ertoe besluiten dat de eenheid nooit in Tétény-Campona gekazerneerd werd³.

Anderzijds werd het garnizoen te Intercisa ook in vraag gesteld, vooral omdat de ala mogelijk reeds ca. 118 naar Dacia overge-

¹Zie 2.8.2.3. - 2.8.2.5. - 2.8.2.2. Zie A.W. BYVANCK, in Mnemosyne, 6, 1938, p. 224. Vgl. T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 54; A. MÓCSY, Pannonia, 1960, kol. 620; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 119; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 495; K. POCZY, in Aquincum, p. 24.

²Zie 2.8.3.1.- 2.2.8.1.- 2.7.2.1. Vgl. A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 206; T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 52 & 54; M. NEMETH, in Aquincum, p. 77. Vgl. A. RADNÓTI, Zur Dislokation der Auxiliärtruppen in den Donauprovinzen, in Limes-Studien 1957, 1959, p. 135 die het verblijf van de eenheid hier tussen 110-114 dateert. Verder A. MÓCSY, Pannonia, kol. 620. Betreffende Campona, zie F. FÜLEP, in Roman Pannonia, p. 39-40.

³Zie 2.8.4.1.-2.8.4.2. Vgl. J. FITZ, Les Syriens à Intercisa, Coll. Latomus, 122, 1972, p. 41-42 & 44, bijzonder ook p. 42: "Or, ce n'est pas le castrum de Campona qu'elle (= ala I Tungrorum Frontoniana) a occupé plus tard, mais elle a passé à Intercisa... C'est son détachement immédiat d'Aquincum qui peut expliquer les relations étroites existant entre les monuments de pierre d'Intercisa de l'ala et l'atelier des tailleurs de pierre d'Aquincum. Vgl. met de scherpe datering van het grafmonument van T. Flavius Bonio dat geplaatst wordt tussen 102-106 (2.8.2.2.). Vgl. V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 119. Betreffende de bouwgeschiedenis van het kamp van Intercisa, zie B. LORINCZ & Zs. VISY, Die Baugeschichte des Auxiliärkastells von Intercisa, in Roman Frontier Studies, 1979 (1980), p. 681-701.

plaatst werd¹.

De eventuele aanwezigheid van de ala I Tungrorum Frontoniana in het castellum van Ala Nova (Schwechat), op grond van een verloren inscriptie gewijd aan de Nymphen en Apollo, is niet langer houdbaar. De naam van de ala werd op dit opschrift wegens een gebrek aan ruimte onterecht vermoed. De chronologie van de opeenvolgende stationeringen laat bovendien geen verblijf van de eenheid te Schwechat toe².

Men weet niet of de ala I Tungrorum Frontoniana deel genomen heeft aan de expedities van Traianus in Dacia. K. Scherling heeft het vermoeden uitgesproken dat de Tungri, die op het funerair gedenkteken voor gesneuvelde soldaten van Adam-Klissi vermeld werden tot de ala I Tungrorum Frontoniana hoorden. Dit houdt in ieder geval in dat voor deze veldtochten ook het leger van Pannonia Inferior werd ingezet³.

In dit verband is het noodzakelijk aandacht te schenken aan een these van A. Radnóti en L. Barkóczy die erop wijzen dat de eenheid niet vermeld werd op de diplomata van 98 en 102. Zij opperen de mogelijkheid dat de ala vlak na 90 en tijdens de

¹Zie L. BARKÓCZI, Intercisa, p. 241. Vgl. verder bv. A. MÓCSY, Pannonia, 1960, kol. 620; F. FÜLEP, in Roman Pannonia, p. 41 & recent M. NEMETH, in Aquincum, p. 76-77 die niet spreken van Intercisa als mogelijk garnizoen voor de ala I Tungrorum Frontoniana. Betreffende de datering van het vertrek van de ala uit het district van Aquincum, zie de opmerking van T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 52: "The monuments referring to the early 2nd century history of the ala I Frontoniana also indicate that this unit left the district of Aquincum, not at the tens of the 2nd century but some decades later". Ook p. 55: "But since the rich epigraphic material found at the unit's later campsite, at Also Ilosva, begins with the middle decades of the 2nd century, this also renders it highly probably that during the thirties the unit was still stationed on Lower Pannonian territory. It must have left the province in the course of the forties, at the latest. De cursus honorum van T. Furius Victorinus (2.14.1.1.) die T. Nagy (p. 54) als argument aanhaalt, is hier niet ter zake.

²CIL, III, 4556. Zie G. NEUMANN, Vindobona. Die römische Vergangenheit Wiens. Geschichte, Erforschung, Funde, 1980(2), p. 129; K. GENSER, Donaulimes, p. 541-542 & 770. Daarentegenover J. FITZ, A Military History of Pannonia, in ActArchHung, 19, 1962, p. 39: "... the castella of Ala Nova and Acquinocetium did not house independent auxiliary troops. Their garrisons were supplied by the legions of Vindobona and Carnuntum... The stamped bricks which were found also support this opinion. Cohors I Aelia (Caesarensium?) sag., de ala I Thracum victrix komen evt. ook in aanmerking.

³Zie K. SCHERLING, Tungri, kol. 1357; A.W. BYVANCK, in Mnemosyne, 6, 1938, p. 223; L. BARKÓCZI, Intercisa, p. 241; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 163; A. MÓCSY, Pannonia, 1960, kol. 620; J. BENES, Auxilia Romana, p. 13; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 119; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 495. Betreffende het monument van Adam-Klissi, zie 2.10.2.1. De diplomata van 110 en 114 vermelden de ala I Tungrorum Frontoniana bij het leger van Pannonia Inferior. Zie dienaangaande 2.8.1.1. & 2.7.3.3.

Dacische oorlog van 105-106 niet in Pannonia Inferior gestationeerd was. Er bestaan evenwel onvoldoende aanwijzingen om aan te tonen dat de eenheid aan die Dacische oorlog heeft deelgenomen. Niettemin is het volgens deze twee vorsers interessant te noteren dat twee militairen die op inscripties in Aquincum voorkomen, uit het zuiden van Pannonia herkomstig zijn. Het gaat hier om T. Flavius Bonio uit Andautonia en de Scordiscus Terso. Bovendien moet men er rekening mee houden dat voorafgaand aan de Dacische oorlogen enorme troepenconcentraties in het zuiden van Pannonia werden samengetrokken. Het is bijgevolg niet uitgesloten dat de eenheid tijdelijk in het zuiden van Pannonia of Moesia Superior gelegerd werd en hier militairen ronselde¹.

In ieder geval werd de eenheid mogelijk reeds ca. 118, zeker ten laatste in 133, overgeplaatst naar de provincie Dacia waar zij door talrijke inscripties geattesteerd wordt. Deze overplaatsing dient waarschijnlijk gezien te worden in het kader van de reorganisatie door Hadrianus van de provincies Pannonia Inferior en Dacia. Men dient er evenwel rekening mee te houden dat tussen 114 (stationering in Pannonia) en 133 (stationering in Dacia) er geen zekere chronologische steunpunten aanwezig zijn². Hier werd de ala ingeschakeld in het ingenieuze verdedigingssysteem de exercitus Daciae Porolissensis dat de provincie onder de Romeinse controle moest houden. Hiervoor werd door keizer Hadrianus bij de aanvang van zijn regering de basis gelegd. Bijzonder hierbij is wel dat het leger van Dacia Porolissensis uitsluitend uit hulptroepen bestond³.

¹2.8.2.2.-2.8.3.1. A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 196, vooral n. 39. Zie daartegenover T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 55, n. 51 en n. 57.

²Het diploma van Gherla van 133 (2.9.2.1.) geeft de limietdatum voor de aankomst van de eenheid in Dacia aan. Zie dienaangaande A. RADNÓTI & L. BARKÓCZI, in ActArchHung, 1, 1951, p. 196; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 119; D. PROTASE, in Akten VI Kongresses Griech. & Lat. Epigraphik 1972, 1973, p. 535; IDEM, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 495-496, bijzonder ook p. 501, n. 7; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 202. Betreffende de datering van deze transfer, vgl. ook met de opmerking van T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 52 e.v. In dit kader dient opgemerkt te worden dat indien de reorganisatie van Dacia plaatsvond sedert 118, de transfer van de eenheid vermoedelijk ook korter bij dat jaar moet gesitueerd worden. Betreffende deze reorganisatie, zie C.C. PETOLESCU, L'organisation de la Dacie sous Traian et Hadrien, in Dacia, 29, 1985, p. 55.

³Betreffende het verdedigingssysteem in het algemeen, zie N. GUDEA, Das Verteidigungssystem des römischen Daciens. Der heutige Stand der Forschung, in Saalburg Jahrbuch, 31, 1974, p. 41-49, bijzonder ook p. 45; IDEM, Der Limes Dakiens und die Verteidigung der obermoesischen Donaulinie von Trajan bis Aurelian, in ANRW, II, 6, 1977, p. 849-887; I.B. CATANICIU, Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia, BAR I.S., 116, 1981. Betreffende de ala bijzonder, vgl. CICHORIUS, Ala, kol. 1268; W. WAGNER, Dislokation, p. 77; D. DETSCHEW, in Klio, 30, 1937, p. 196; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 163; C. DAICOVICIU & D. PROTASE, in JRS, 51, 1961, p. 64; J. FITZ, Coll. Latomus, 122, 1972, p. 42; D. PROTASE, in Akten VI Kongresses Griech. & Lat. Epigraphik

De eerste standplaats van de eenheid was mogelijk gedurende korte tijd Versecz, gekaderd in de verdediging van het zuidwesten van Dacia. De ala wordt hier in ieder geval geattesteerd door een signifer die hier voor zijn echtgenote, nog bij leven en welzijn, een grafmonument oprichtte. Zij volgde blijkbaar de cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica equitata op, die zeker sedert 108 in Versecz gekazerneerd was. Het feit dat de eenheid in de inscriptie ala I Frontoniana Tungrorum in de plaats van ala I Tungrorum Frontoniana genoemd wordt is ongewoon¹.

De ala wordt door de diplomata van Gherla, Mehadia-Damasna, Palatovo, Casei en Cluj die dateren van 133 tot 164, geattesteerd in Dacia Porolissensis². Haar standplaats is hier zeker Also Ilosva (Ilisua) geweest, in het uiterste noorden van de provincie waar het fort gelegen was op het Maguraplateau en duidelijk een onderdeel van de verdediging van de noordelijke limes³. Volgens W. Wagner dient de overplaatsing naar Also Ilosva in verband gebracht te worden met de strijd tegen de Daciërs onder leiding van de legatus Statius Priscus. De aankomst van de eenheid geschiedde in ieder geval ten laatste in 133. Recent onderzoek

1972, 1973, p. 535; J. SMEESTERS, Tungri, p. 176; J. BENES, Auxilia Romana, p. 13; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 496.

¹Zie 2.9.3.1. Vgl. W. WAGNER, Dislokation, p. 77; C. PATSCH, Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan, 1937, p. 137; T. NAGY, in ActArchHung, 7, 1956, p. 55, n. 59; I.I. RUSSU, IDR, III, 1975, p. 125; G. FORNI, in Athenaeum, n.s. 36, 1958, p. 206; J. SMEESTERS, Tungri, p. 176; N. GUDEA, in ANRW, II, 6, 1977, p. 871; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 119. C. DAICOVICIU & D. PROTASE, in JRS, 51, 1961, p. 64, n. 9 aanvaarden de standplaats Versecz voor de ala I Tungrorum Frontoniana niet: "L'inscription de CIL, III, 6274, ne justifie pas un stationnement de la cohorte à Virset (Banat)". Vgl. ook V. WOLLMANN, in Germania, 53, 1975, p. 167 en bijzonder 168: "In Dakien war die Einheit wahrscheinlich von Anfang an bei Ilisua stationiert..."; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 501, n. 9: "Es ist unwahrscheinlich das ala I Tungrorum Frontoniana eine Zeitlang auch im Südwesten Dakiens bei Virset im Banat stationiert war ...".

²Zie 2.9.2.1.-2.9.4.1.-2.9.5.1.-2.9.6.1.-2.9.6.2. Vgl. M.M. ROXAN, Epigraphic Notes, in ES, 9, 1972, p. 248 (tabel).

³Zie 2.9.1.1. e.v. Bovendien kunnen een belangrijk aantal opschriften die de eenheid niet expliciet vermelden, en bijgevolg ook niet in het repertorium opgenomen werden, met de ala Frontoniana in verband gebracht worden. Vgl. C. CICHORIUS, Ala, kol. 1268; A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 67; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 364; D. PROTASE, Doua inscriptii Latine inedite de la Ilisua, in Materiale si Cercetari Arheologice, 4, 1957, p. 319-323, bijzonder p. 322; G. FORNI, in Athenaeum, N.S. 36, 1958, p. 208; I.I. RUSSU, Tracii in Dacia Romana, in Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 90; J. SMEESTERS, Tungri, p. 176; N. GUDEA, in ANRW, II, 6, 1977, p. 873; J. BENES, Auxilia Romana, p. 13; I.B. CATANICIU, BAR I.S., 116, 1981, p. 39; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 119; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 496 e.v. die tevens p. 497-498 het strategisch belang van de locatie binnen de limes, de rol van de ala I Tungrorum Frontoniana en het recent archeologisch onderzoek van het castellum behandelt.

toonde aan dat de ala ter plaatse een klein aarden kamp (120 x 130 m) aantrof dat door een tot nog toe onbekende eenheid opgericht werd. Dit werd afgebroken en vervangen door een groter kamp met drie verdedigingsgrachten. Nog later werd pas een stenen castellum gebouwd¹. De grootte van dit castellum van Also Ilosva (182,5 x 182,5 m = ca. 33 ha) laat toe te concluderen dat de eenheid op dat ogenblik nog steeds een ala quingenaria was. Dit mag ook besloten worden uit de loopbaan van T. Attius Tutor die na de ala I Tungrorum Frontoniana in Also Ilosva de ala I Batavorum milliaria onder zijn commando ontving².

In 213 mag de eenheid in een inscriptie ter ere van Caracalla de eretitel Antoniniana voeren. In wijdingen aan Severus Alexander en diens moeder Iulia Mamaea die tussen 222 en 235 dateren is het de eenheid veroorloofd zich ala I Tungrorum Frontoniana Alexandriana te noemen³.

Na de regering van Severus Alexander liet de ala I Tungrorum Frontoniana geen enkel spoor meer na. Te Also Ilosva treft men geen muntvondsten aan die na Philippus Arabs gedateerd kunnen worden. W. Wagner besluit hieruit dat de eenheid mogelijk bij de invallen van de Karpen in 245 de ondergang gevonden heeft⁴.

¹Zie 2.9.1.23. W. WAGNER, Dislokation, p. 77; D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 497 e.v.

²Betreffende de carrière van T. Attius Tutor, zie 2.6.5.1. Vgl. A. OXE, in BJ, 135, 1930, p. 72-73; W. WAGNER, Dislokation, p. 79; E. BIRLEY, Alae and cohortes milliariae, in Corolla memoriae E. Swoboda dedicata, 1966, p. 58; J. SMEESTERS, Tungri, p. 178; H. DEVIJVER, PME, A 191. Zie ook p. 220 e.v.

³Zie 2.9.1.20.-2.9.1.21.-2.9.1.22. Zie bijzonder J. FITZ, Honorific Titles of Roman Auxiliary Units in the 3rd Century, 1983, vooral ook p. 64, n. 235. Vgl. L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 364; W. WAGNER, Dislokation, p. 79; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1357; J. SMEESTERS, Tungri, p. 176.

⁴Zie W. WAGNER, Dislokation, p. 79. Dit wordt ook bevestigd door recent archeologisch onderzoek: D. PROTASE, in Festschrift A. Betz, 1985, p. 498.

2.4. De ala I Asturum et Tungrorum (Fig. 13).

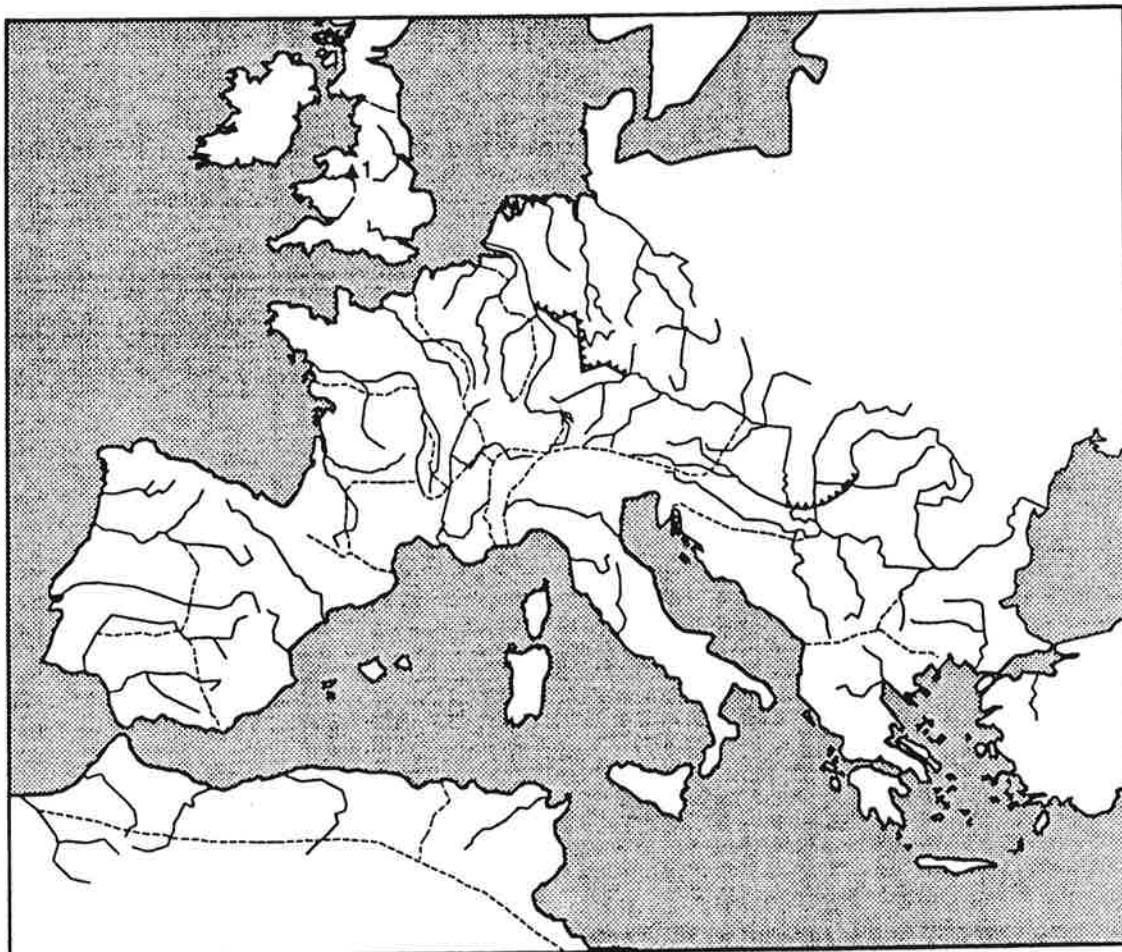

Fig. 13. De ala I Asturum et Tungrorum
▲ 1. Wroxeter

Het diploma van Wroxeter uit het jaar 135 vermeldt onder de Britse hulpstroepen een ala I Asturum et Tungrorum. D. Atkinson stelt dat het hier om twee verschillende eenheden gaat. Volgens G. Alföldy¹ gaat het om de volledige naam van de ala I Tungrorum. Of het werkelijk om de ala I Tungrorum gaat, kan evenwel in vraag gesteld worden vermits het opschrift van Mumrills, dat later moet gedateerd worden de eenheid niet als ala I Asturum et Tungrorum attesteert. Er dient bijgevolg voorkeur gegeven te worden aan een aparte eenheid².

Dergelijke eenheden met een dubbelnaam werden reeds in de

¹Zie 2.2.13.1. bijzonder ook n. 1., vgl. D. ATKINSON, in *CR*, 42, 1928, p. 11-14; IDEM, *Report on Excavations at Wroxeter 1923-1927*, 1942, p. 187, n. 1; E. BIRLEY, in *JRS*, 28, 1938, p. 228: "N. goes astray in Commenting on n° 82, for 135, in interpreting I Ast. et Tun. as a single ala".

²G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 82. Zie daartegenover 2.2.10.1.. Vgl. H.G. KOLBE, in *BJ*, 161, 1961, p. 103, n. 74; D.B. SADDINGTON, *Auxiliary Forces*, p. 153.

Iulisch-Claudische tijd opgericht. Zij hoorden tot de ruitereenheden die men vaak uit Spaanse, Gallische en andere volksstammen samenstelde om de ruitertactiek te vervolmaken. Wanneer men gelijkaardige eenheden vergelijkt, valt het op dat het telkens om twee duidelijk verschillende stammen gaat. Indien deze al reeds voor de bezetting van Britannia bestond, was zij vermoedelijk aan het Rijnfront gestationeerd. Volgens G. Alföldy gaat de eenheid in ieder geval tot een zeer vroege periode terug¹.

¹Zie bv. cohors Carietum et Veniaesum, cohors Asturum et Callaecorum, cohors V Lucensium et Callaecorum, cohors I Ligurum et Hispanorum. Zie K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 26 e.v.; G. ALFÖLDY, Auxilia, p. 82; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 152-153.

2.5. De cohors I Tungrorum milliaria (Fig. 14).

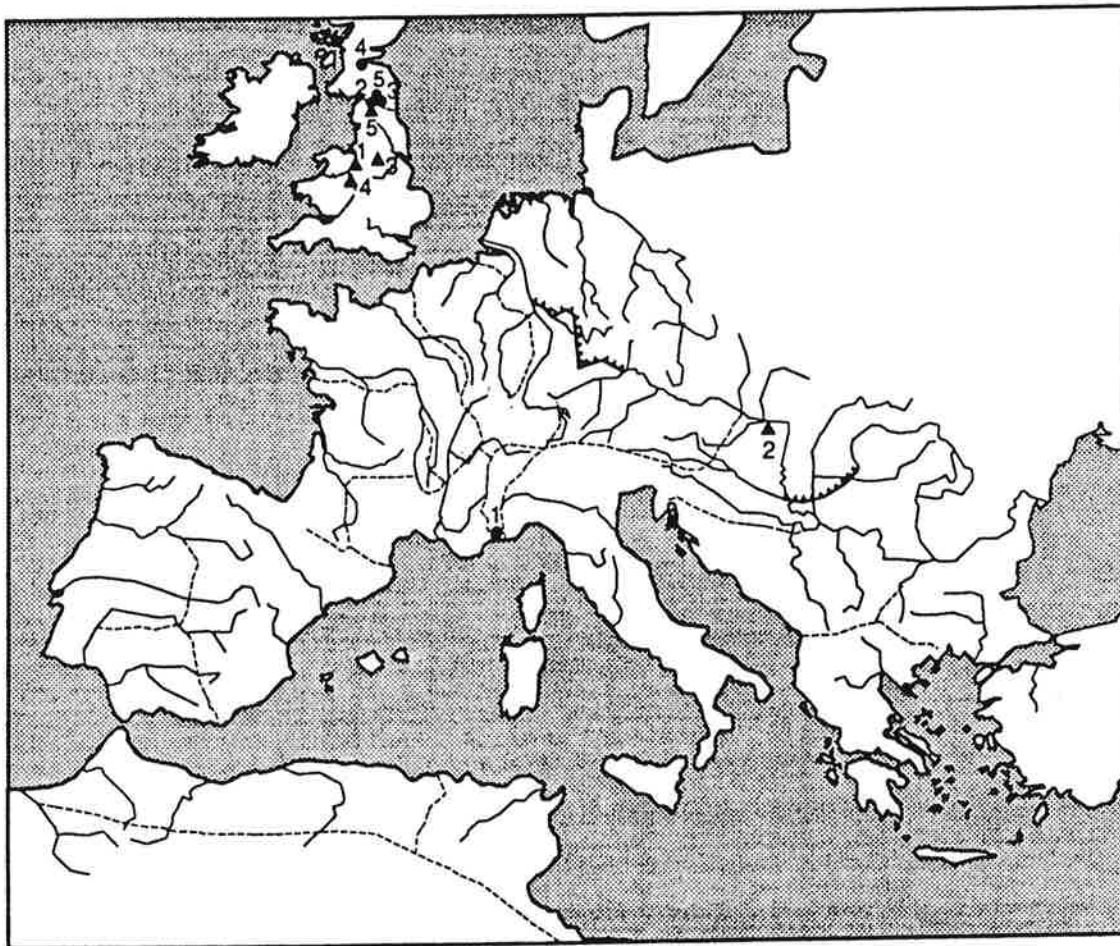

Fig. 14. Cohors I Tungrorum milliaria
● 1. Vintium; 2. Vindolanda; 3. Carrawburgh; 4. Castlecary; 5. Housesteads; ▲ 1. Malpas; 2. Szöny-Brigetio; 3. Stannington; 4. Wroxeter; 5. Vindolanda.

Reeds sedert de Iulisch-Claudische dynastie lichtte Rome in de civitas Tungrorum naast irreguliere eenheden, waarschijnlijk drie, misschien zelfs vier cohortes. Voor de burgeroorlogen van 69/70 waren deze eenheden in de provincie Germania Inferior gestationeerd. Dit kan afgeleid worden uit het feit dat twee cohortes Tungrorum behoorden tot het leger van Fabius Valens, opperbevelhebber van Germania Inferior aan de vooravond van de burgeroorlog van 69/70. Deze beide eenheden zijn mogelijk te identificeren met de cohortes I et II Tungrorum. Een derde cohors Tungrorum liep tijdens de Batavenrevolte bovendien naar Civilis over¹.

¹Zie TAC., *Hist.*, II, 14 e.v.(= 1.3.4.); C. CICHORIUS, in *Cohors*, kol. 343; E. STEIN, *Beamten*, p. 220; G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 73; J. SMEESTERS, *Les Tungri*, p. 179; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, *Vindolanda*, p. 95-96. Sedert dat de cohors IV Tungrorum inschriftelijk geattesteerd werd en daardoor ook het bestaan van de cohors III Tungrorum werd bevestigd, dient deze identificatie met de nodige voorzichtigheid gesteld te worden.

Tijdens de investituurstrijd tussen Otho en Vitellius in 69 werden de beide cohortes door Fabius Valens, overtuigd medestander van Vitellius, naar Gallia Narbonensis gezonden. Hier dienden zij de steden te beschermen tegen de dreigende vloot van Otho. De eerste maal dat er sprake is van de inzet van deze legereenheden is inderdaad naar aanleiding van de landing van het leger van Otho op 20 februari 69 op de korte kuststrook van de Alpes Maritimae en de daaropvolgende moorden en plunderingen. Het leger van Otho vormde van daaruit een directe bedreiging voor Gallia Narbonensis. Rond 23 februari vond de afmars van het leger van Fabius Valens plaats. Samen met de twee cohortes Tungrorum vermeldt Tacitus nog vier ruitereskadrons en de ala Trevirorum onder leiding van Iulius Classicus. Een deel van deze troepenmacht werd ca. 9 maart achtergelaten in de colonia Foroiuliensi (Fréjus). Twaalf ruitereskadrons en een uitgelezen selectie van de infanterie, d.w.z. de cohortes Tungrorum, versterkt met de cohors I Ligurum en 500 Pannoniërs trokken verder op. De twee veldslagen, respectievelijk op 23 maart en 27 of 28 maart, tussen de Othoniani en de Vitelliani vonden plaats op de kuststrook tussen Antipolis en Albigaunum, mogelijk te Luma (Mentone), ca. 9 km ten oosten van Cemenelum. De strijd was uiterst bloedig en verliep ongunstig voor de Vitelliani die tenslotte de nederlaag leden. De beide praefecti van de cohortes Tungrorum sneuvelden¹.

Het grafopschrift van een militair van de cohors I Tungrorum dat te Vintium, niet zo ver van de plaats van de strijd, werd gevonden, dient in verband met dit treffen gebracht te worden².

Nadat de cohortes Tungrorum en de ala Trevirorum verslagen waren en hierdoor Gallia Narbonensis geblokkeerd werd, zond Fabius Valens een deel van de Bataven ter hulp³. De oorlog tussen Otho en Vitellius werd uiteindelijk door deze laatste gewonnen in de beslissende slag bij Cremona. Lang heeft Vitellius evenwel niet van de overwinning kunnen genieten. Immers, spoedig riepen de oostelijke legioenen T. Flavius Vespasianus tot keizer uit en bezegelden hierdoor de ondergang van Vitellius. De weg voor de Flavische dynastie lag open.

De moeilijkheden rond de investituur vormden een goede voedingsbodem voor de Batavenopstand onder leiding van Iulius Civilis. Na de overwinning van Petillius Cerialis werd een grondige reorganisatie van de auxilia van Germania Inferior doorgevoerd.

¹Zie TAC., Hist., II, 14 e.v. (= 1.3.4.) Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 343; G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 72, n. 1; H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 167, n. 4; E. STEIN, Beamten, p. 220; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 358; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; H. HUEBNER, Tacitus, II, p. 57 e.v.; J. SMEESTERS, Tungri, p. 179; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 107 e.v.

²Zie 2.15.1.1. Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 343; M. BANG, Germanen, p. 41 e.v.; E. STEIN, Beamten, p. 220; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 358; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; J. SMEESTERS, Tungri, p. 179; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 68 & 139.

³Zie TAC., Hist., II, 28, 1 (= 1.3.5.)

De burgeroorlog tussen de troonpretendenten, waarbij gebleken was dat de korpsgeest toch wel een belangrijke rol gespeeld had, vormde hiervoor een belangrijke motivatie. Maar ook de betrokkenheid van de etnische eenheden die in de revolte verwickeld waren, waaronder natuurlijk vooral de Bataven en ook de Tungri, was voor Vespasianus een goede reden om over te gaan tot tot een ingrijpende herschikking van het Germaanse leger. De opstand had immers duidelijk het onberekenbaar karakter van lokale irreguliere formaties en etnische eenheden die kort bij huis gelegerd waren, aan het licht gebracht. In de nieuwe configuratie behield de exercitus slechts weinig formaties van het voormalige troepenbestand¹.

Na de Batavenopstand staken twee cohortes Tungrorum samen met Petillius Cerialis het kanaal naar Britannia over. De cohors I Tungrorum was op dat ogenblik quingenaria². In 83 n.Chr. maakten de beide cohortes Tungrorum deel uit van het leger van Gn. Iulius Agricola. Zij onderscheidden zich in de slag bij de mons Graupius waaraan zij samen met vier cohortes Batavorum deelnamen. Het is weinig waarschijnlijk dat de cohors I Tungrorum op dat ogenblik reeds milliaria was³.

De eerste standplaats in Britannia van de eenheid is onzeker. Ten laatste vanaf 90 n.Chr. werden cohors I Tungrorum gekazerneerd in het kamp van Vindolanda. De eenheid lag, op een mogelijke korte onderbreking na, waarschijnlijk doorlopend daar tot 122,

¹Vgl. K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; H. NESSELHAUF, in BRGK, 7, 1960, p. 158-159; P.A. HOLDER, Auxilia, p. 142; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 120 e.v.; R. URBAN, Der "Bataveraufstand" und die Erhebung des Iulius Classicus, 1985, p. 28-29.

²Vgl. H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 167; E. STEIN, Beamten, p. 220; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 73; P.A. HOLDER, Army, p. 122.

³TAC., Agr., 36, 1 = 1.3.3. Betreffende de juiste datering van deze veldslag, zie 1.3.3., n. 1. Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 343; M. BANG, Germanen, p. 37; L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 358; E. BIRLEY, in Germania, 23, 1939, p. 189; IDEM, in Chiron, 4, 1974, p. 512; W. WAGNER, Zur Geschichte der ala I Pannoniorum Tampiana victrix, in Festschrift RGZM, III, 1953, p. 99; J. SMEESTERS, Tungri, p. 179; R.W. DAVIES, Roman Scotland and Roman Auxiliary Units, in PSAS, 108, 1976-1077, p. 168; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 93; K. STROBEL, Anmerkungen zur Geschichte der Batavkohorten in der Hohen Kaiserzeit, in ZPE, 70, 1987, p. 281-282; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 95; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 195. Volgens R.M. OGILVIE & I. RICHMOND, C. Taciti de vita Agricolae, p. 78 en H. HUEBNER, Kommentar zum Agricola des Tacitus, p. 105 was de eenheid op dat ogenblik reeds milliaria. Ook K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 282 lijkt dit aan te nemen wanneer hij schrijft: "Zusammen mit den ca. 1.500 Tungrern haben sie ..." Zie evenwel 2.2.4.3. waaruit blijkt dat de ontwikkeling tot cohors milliaria nog niet volledig voltooid was. Het kamp van Vindolanda, waar de eenheid ten laatste vanaf 90 gekazerneerd was, was trouwens te klein voor een cohors milliaria.

vermoedelijk zelfs tot 140¹.

Het castellum van Vindolanda levert met de ontdekking van de houten schrijftafeltjes zowat het belangrijkste bronnenmateriaal van de laatste jaren voor de studie van de Romeinse auxilia. Tablet 841 dat ca. 90 n.Chr. dient gedateerd te worden, bevat een uitermate belangwekkend interimrapport betreffende de getalsterkte van de cohors I Tungrorum onder leiding van de praefectus Iulius Verecundus en is hiermee het enige bekende voorbeeld van een dergelijk document betreffende een cohors milliaria peditata. Technisch gezien was de eenheid op dat ogenblik een cohors quingenaria omdat de staf slechts zes centuriones telde. Dit komt overeen met de informatie die Hyginus verschaft. Volgens deze auteur was een cohors quingenaria verdeeld in zes centuriae. Met een totaal van 752 manschappen, inclusief de zes centuriones kon de eenheid in theorie evenwel met een cohors milliaria gelijkgesteld worden. Dit betekent dat de eenheid kan beschouwd worden als één van de oudste cohortes milliariae. Deze situatie lijkt er bovendien in ieder geval op te wijzen dat de organisatie van de eenheid, en bijzonder de commandostructuur, in functie van de getalsterkte nog niet op punt stond².

Ca. 90 n.Chr. was het fort van Vindolanda bovendien te klein voor een cohors milliaria. Uit het geciteerde rapport blijkt evenwel dat een belangrijk deel van de manschappen buiten het kamp opdrachten uitvoerde. Het document biedt een bijzonder goed inzicht in de problematiek van organisatie en de opdrachten van een dergelijke eenheid. In totaal waren 456 militairen, waaronder vijf centuriones met zending. Hiervan werden 46 militairen als

¹Vgl. P.A. HOLDER, Army, p. 122, A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, Tablets, p. 119; E. BIRLEY, in Festschrift H. Vetters, 1985, p. 299; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 252; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 97. Afhankelijk van de datering van de speerpunt met het opschrift Tung[rorum] kan het vertrek van de eenheid uit Vindolanda tot ca. 140 opgeschoven worden. Zie 2.2.4.4. Betreffende het castellum van Vindolanda, zie e.g. A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 336-338; P.T. BIDWELL, Vindolanda, met uitgebreide bibliografie.

²Zie 2.2.4.3. met literatuur; HYGINUS, 28: "Cohors peditata milliariahabet centurias X ... item peditata quingenaria habet centurias VI, reliqua ut supra". Als basispublicatie dient hier geciteerd: A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, A Military Strength Report from Vindolanda, in JRS, 81, 1991, p. 62-73. Vgl. G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 27. Tot nog toe zijn de vroegst geattesteerde cohortes milliariae de cohors I Britannica milliaria en de cohors I Brittonum milliaria die beide vermeld werden op het diploma CIL, XVI, 31 van Pannonia uit 85. Vgl. D.L. KENNEDY, Milliary Cohorts: the Evidence of Josephus, BJ, III, 4, 2 (67) and of Epigraphy, in ZPE, 50, 1983, p. 253. Hoewel weinig waarschijnlijk kan het ontstaan van cohortes milliariae mogelijk reeds tijdens de regering van Nero gedateerd worden. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 6 beschouwt de cohors milliaria als een creatie van Vespasianus. Vgl. R.W. DAVIES, in PSAS, 108, 1976-1977, p. 168, ook n. 2; D.L. KENNEDY, in ZPE, 50, 1983, p. 253-263; IDEM, in ZPE, 61, 1985, p. 181-185; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 130-133, 157 e.v., 174; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 285, n. 84; H. DEVIJVER, Equestrian Officers, p. 276.

singulares legati aan het officium Ferocis toegevoegd¹. Liefst 337 van de 456 militairen van de cohors I Tungrorum waren gestationeerd te Coria (Corbridge). Hier was naast het detachement van de cohors I Tungrorum mogelijk nog een andere eenheid gekazerneerd. 296 militairen, waaronder slechts één centurio bevonden zich nog te Vindolanda. Hiervan waren 31 militairen ziek of gewond. In hoeverre zich daaronder 'lijntrekkers' bevonden, is niet te bepalen. Het gebruik van 'lippientes' lijkt evenwel daarop te wijzen. De term 'lippientes' refereert immers aan een chronische ontsteking van de ogen die in de oudheid ook in verband werd gebracht met een ongeregeld en losbandig leven. Vandaar dan ook dat deze term vaak ook spottend werd gebruikt. Het feit dat zij niet onder de aegri, de zieken, vermeld worden, wijst misschien op dit ironisch gebruik².

Ergens kort na 90 n.Chr. werd de cohors I Tungrorum te Vindolanda afgelost door de cohors VIII Batavorum onder leiding van Flavius Cerialis die door talrijke schrijftabletten geattesteerd werd. Waar de cohors I Tungrorum gekazerneerd werd, is niet duidelijk³. A.K. Bowman en J.D. Thomas sluiten evenwel niet uit dat de cohors I Tungrorum en de cohors VIII Batavorum gedeeltelijk samen te Vindolanda gekazerneerd waren. Het interimrapport lijkt deze visie volgens hen te bevestigen⁴.

R.W. Davies wijst er ondertussen op dat de eenheid op dat ogenblik mogelijk in het castellum van Fendoch gekazerneerd was. Dit fort was ontworpen voor een cohors milliaria. De enige eenheid van die omvang die op dat ogenblik in Britannia bekend

¹Betreffende Ferox, mogelijk Iulius Ferox, legatus legionis die over een aantal singulares mocht beschikken, zie 2.2.4.3., n. 5. Vgl. A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 71; A.R. BIRLEY, in Roman Frontier Studies 1989, 1991, p. 17 & 19. Betreffende dergelijke detacheringen, zie ook D.J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 146: "The soldiers in small detachments stationed at outposts were drawn from all the centuries and turmae, apparently in a haphazard way. Soldiers could serve for at least three years in an outpost".

²Zie 2.2.4.3., n. 7. Betreffende Corbridge, zie A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 343. De ala Petriana wordt hier geattesteerd tijdens de Flavische periode.

³E.g. inv.nr. 92b, 135, 168, 197, 199, 274, 328, 561-3, 607, 725. Vgl. K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 273-274; A.R. BIRLEY, in Roman Frontier Studies 1989, 1991, p. 19; ook A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 66. A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in Britannia, 18, 1987, p. 134 namen aanvankelijk aan dat de cohors I Tungrorum voorafgegaan werd door de cohors VIII Batavorum. Daar tegenover A.R. BIRLEY, in Roman Frontier Studies 1989, 1991, p. 19: "and there can be no doubt that the tablets found in the 1970s on which an 'Eight' cohort of Batavians was identified, in fact refers to cohors VIII Batavorum".

⁴Zie A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 66.

is, is de cohors I Tungrorum¹. De eenheid wordt immers op het diploma van Malpas van 103 voor de eerste maal als de cohors I Tungrorum milliaria geattesteerd. Er bestaat weinig twijfel over dat het kamp van Vindolanda op dat ogenblik ook een dergelijke eenheid kon bevatten².

Vanaf 105 n.Chr. was de cohors I Tungrorum, nu onder leiding van Priscinus en milliaria, zeker opnieuw teruggekeerd. Een tweede document afkomstig uit het Vindolanda-archief is immers een brief die Oppius Niger vermoedelijk ca. 105 schreef aan Priscinus, praefectus van de cohors I Tungrorum milliaria, om hem te informeren over de vooruitgang van enkele militairen die Priscinus met een brief vanuit Vindolanda naar de gouverneur L. Neratius Marcellus had gezonden³.

Hoe lang de eenheid juist in Vindolanda gelegerd was, is niet echt duidelijk. Een speerpunt die het opschrift Tung(rorum) draagt, wordt op grond van de archeologische context respectievelijk na 120 en na 140 gedateerd. De vondst van het diploma militaire van 146 te Vindolanda toont aan dat de eenheid naar alle waarschijnlijkheid hier ca. 121 gelegerd was. De ontvanger van het diploma was immers misschien een militair die ca. 121 in de omgeving van Vindolanda in dienst trad en die, nadat hij afgezwaaid was in 146, naar de vicus van Vindolanda terugkeerde. A.R. Birley neemt tenslotte aan dat de cohors mogelijk tot het midden van de 2de eeuw in het kamp van Vindolanda gekazerneerd bleef⁴.

De diplomata van 122 en 124 afkomstig van respectievelijk Szöny Brigetio en Stannington, vermelden de cohors I Tungrorum zonder het milliaria-teken, dit in tegenstelling tot andere eenheden op dezelfde diplomata. Hieruit besloot men dat de getalsterkte van

¹R.W. DAVIES, in PSAS, 108, 1976-1977, p. 168.

²Zie 2.2.8.1., vgl. J. SMEESTERS, Tungri, p. 179; P.A. HOLDER, Army, p. 122; A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, Tablets, p. 119; IDEM, in JRS, 81, 1991, p. 66; E. BIRLEY, in Festschrift H. Vetters, 1985, p. 299; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 289; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 95-96. Betreffende het kamp, zie e.g. R. BIRLEY, Vindolanda, p. 135, ook in Current Archaeology, 116, 1989, p. 275 e.v.; P.T. BIDWELL, Vindolanda.

³Zie 2.2.4.2. Vgl. R. BIRLEY, Vindolanda, p. 135 & 182; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 274, n. 22; A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 76, 1986, p. 121; A.R. BIRLEY, in Roman Frontier Studies 1989 1989, 1991, p. 20. Betreffende de datering, zie nog A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 66, n. 22.

⁴Betreffende de speerpunt, zie 2.2.3.4. vgl. M.W.C. HASSAL & R.S.O. TOMLIN, in Britannia, 19, 1988, p. 502, n. 70; IDEM, in Britannia, 12, 1981, p. 348. Betreffende het diploma, zie 2.2.4.1., vgl. nog A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 62. Zie A.R. BIRLEY, in Roman Frontier Studies 1989, 1991, p. 20.

de eenheid werd gereduceerd tot deze van een cohors quingenaria¹. Op basis van een foutieve interpretatie van de diplomata van Mautern en Stein werd aangenomen dat een vexillatio van de eenheid gedurende geruime tijd van Britannia naar Noricum werd overgeplaatst². Recent onderzoek toonde evenwel aan dat zowel op het diploma van Mautern als dit van Stein de cohors II Tungrorum dient gelezen te worden en dat er bijgevolg geen enkele reden bestaat om aan te nemen dat een vexillatio van de cohors I Tungrorum in Noricum gestationeerd werd of zelfs Britannia had verlaten³. H. Thaller en R. Saxer namen bovendien aan dat het diploma van Eining van 147 een vexillatio van de cohors I Tungrorum in plaats van de cohors II Tungrorum vermeldde. Deze visie is ondertussen evenwel ook achterhaald⁴.

Een verklaring voor deze feiten kan misschien gevonden worden in de volgende inscripties. Een wijopschrift van Carrawburgh aan de muur van Hadrianus schijnt te impliceren dat de cohors I Tungrorum tijdens de regering van Hadrianus (117-138) meehielp aan de bouw van het fort. Archeologisch onderzoek toonde aan dat de werken niet voor 129 startten. Problematisch is evenwel dat de eenheid op dat ogenblik reeds een cohors milliaria was en bijgevolg te Carrawburgh niet in de volle getalsterkte kon

¹2.7.2.1. - 2.2.11.1. Vgl. D.J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 146; E. BIRLEY, Alae, p. 61; IDEM, in Festschrift H. Vetters, 1985, p. 299; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 109; IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 169; P.A. HOLDER, Army, p. 122; A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, Tablets, p. 119; IDEM, in JRS, 81, 1991, p. 166; E. BIRLEY, in Festschrift H. Vetters, p. 115-116; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 289, n. 3; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96.

²Zie 2.6.2.1. - 2.6.7.1. met literatuur. Vgl. R. SAXER, Untersuchungen, p. 28-29; W. WAGNER, in Festschrift RGZM, III, 1953, p. 99; A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 98, n. 26 & 99, n. 29; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 109; IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 169; IDEM, in Klio, 60, 1978, p. 368; E. BIRLEY, Alae, p. 61; IDEM, in Chiron, 4, 1974, p. 512; IDEM, in Festschrift H. Vetters, 1985, p. 299; D.J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 146; G. ALFÖLDY, Noricum, p. 144 & 266; J. SMEESTERS, Tungri, p. 179; M.W.C. HASSAL & R.S.O. TOMLIN, in Britannia, 12, 1981, p. 348; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 252; K. GENSER, Donaulimes, p. 289, ook n. 156; K. STROBEL, Untersuchungen, p. 102, n. 14; A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, in JRS, 81, 1991, p. 66, n. 25; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 204.

³Zie 2.6.2.1. - 2.6.7.1. - ook 2.2.7.1., n. 2. Vgl. RMD, 97, n. 4; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 289, n. 103. In dit verband werd de mogelijkheid geopperd dat het diploma van Vindolanda uitgereikt werd in Noricum. Zie dienaangaande 2.2.4.1.

⁴Zie 2.5.1.1., n. 1. Vgl. H. THALLER, in ÖJh, 39, 1952, kol. 93, n. 11; R. SAXER, Untersuchungen, p. 28-29: "Aus unbekanntem Gründen kam in Hadrianischer Zeit eine Vexillation der in Britannien stationierten coh. I Tungrorum mill. nach Noricum. Dieselbe Abteilung und nicht eine coh. II Tung., wie im CIL angenommen wird, scheint im rätischen Diplom noch einmal genannt zu sein". Vgl. verder H.U. NUBER, in Germania, 47, 1969, p. 182-183, n. 30; K. GENSER, Donaulimes, p. 289, n. 156.

gekazerneerd worden. Het kamp bood immers slechts plaats voor een cohors quingenaria¹.

Het opschrift van Castlecary, gelegen in het noorden van Schotland bewijst dat de eenheid daar heeft deelgenomen aan de bouw van de wal van Antoninus Pius. De inscriptie kan tussen 138 en 161 gedateerd worden. R.W. Davies stelt hier een datering van 142 n.Chr. voor wanneer ook andere hulptroepen ingezet worden bij de bouw van castella langs de nieuwe grens². Opmerkelijk is de bijzondere plaats van het milliaria-teken, helemaal aan het einde van het opschrift. Deze ongewone plaats deed R.W. Davies suggereren dat het opschrift terugging tot de periode dat de vexillatio pas teruggekeerd was uit het verondersteld verblijf in Noricum en dit in het kader van de invasie van Schotland³. Ook hier is de aanwezigheid van een volledige cohors milliaria problematisch vermits het fort van Castlecary, net zoals dit van

¹2.2.7.1. Vgl. R.P. WRIGHT, in JRS, 56, 1966, p. 218; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 109-110; IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 169; E. BIRLEY, in Chiron, 4, 1974, p. 512; IDEM, in Festschrift H. Vetters, 1985, p. 299; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 244-245; J. SMEESTERS, Tungri, p. 179; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 289, n. 104; C. LETTA, in Studi Classici e Orientali, 39, 1989, p. 266, n. 3. Betreffende de bouw van het vallum Hadriani, mogelijk gestart door Pompeius Falco ca. 120 n.Chr, zie C.E. STEVENS, The Building of Hadrian's Wall, 1966; M.G. JARRET, Aktuelle Probleme der Hadriansmauer, in Germania, 45, 1967, p. 96-104; M.G. JARRET & J.C. MANN, in BJ, 170, 1970, p. 185 e.v.; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall: Some Problems, in Britannia, 3, 1972, p. 182-104; IDEM, Hadrian's Wall, 1987(3). Betreffende Carrawburgh, zie A. JOHNSON, Roman Forts, p. 328-329.

²2.2.14.1. Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 344; E. BIRLEY, Roman Garrisons in the North of Britain, in JRS, 22, 1932, p. 57; IDEM, in Germania, 23, 1939, p. 189; IDEM, An Inscription from Cramond and the Matres Campestris, in Glasgow Archaeological Journal, 4, 1976, p. 108; IDEM, in Festschrift H. Vetters, 1985, p. 300; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 110; IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 169 & 170; J. SMEESTERS, Tungri, p. 179; M.W.C. HASSAL & R.S.O. TOMLIN, in Britannia, 12, 1981, p. 348; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 105-106 & 252; P.A. HOLDER, Army, p. 122; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96; C. LETTA, in Studi Classici e Orientali, 39, 1989, p. 266, n. 3. Betreffende de bouw van de wal van Antoninus Pius, zie M.G. JARRET & J.C. MANN, in BJ, 170, 1970, p. 187 e.v.; A.S. ROBERTSON, The Antonine Wall, 1979; L.J.F. KEPPIE, The Antonine Wall 1960-1980, in Britannia, 13, 1982, p. 91-111; W.S. HANSON & G.S. MAXWELL, Rome's North West Frontier. The Antonine Wall, 1983 met uitvoerige bibliografie. Betreffende Castlecary (1,34 ha.), zie A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 332.

³2.2.14.1., n. 1. Zie R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 110: "It should be noted that the vexillation had now returned from abroad and that the cohort, now back to its full strength, was called milliaria once again. The detachment was presumably brought back for the invasion of Scotland and the subsequent reoccupation". IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 169. Vgl. M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96.

Carrawburgh, slechts plaats bood voor een cohors quingenaria¹.

De bronnen lijken te impliceren dat de cohors I Tungrorum milliaria steeds voltallig in Britannia aanwezig geweest is. Haar verblijf wordt van ca. 90 tot mogelijk 140 in Vindolanda geattesteerd, rekening houdend evenwel met een mogelijke korte onderbreking ca. 90-105. Detachementen werden betrokken in de bouw van de castella van Carrawburgh en Castlecary. Het uitzenden van dergelijke detachementen in Britannia zelf zou mogelijk een verklaring vormen voor de afwezigheid van het milliaria-teken op de diplomata van Brigetio en Stannington en de ongewone plaats van het milliaria-teken op het opschrift van Castlecary. Dat dit niet ongewoon was, bewijst trouwens het Vindolanda-tablet nr. 841. Dit rapport over de getalsterkte van de cohors I Tungrorum toont onbetwistbaar aan dat een substantieel deel van een eenheid, vermoedelijk zelfs voor langere tijd, met zending kon zijn. Het diploma van Wroxeter van 135 vermeldt bovendien mogelijk de cohors I Tungrorum milliaria².

In 1939 nam E. Birley op basis van een stempel op een dakpan aan dat de eenheid tijdens de regeringsperiode van Hadrianus in Birdoswald bij Castlesteads gelegerd was. De lokalisatie van eenheden op grond van stempels op bouwmaterialen en niet vergezeld van andere testimonia dient evenwel met de nodige kritische zin benaderd te worden³.

Vanuit Birdoswald zou de cohors volgens E. Birley 20 jaren later naar Schotland verplaatst worden om het castellum van Castlecary aan de wal van Antoninus Pius te bouwen en tenslotte naar Cramond, waar echter in werkelijkheid de cohors II Tungrorum gelegerd was. Tenslotte neemt hij aan dat de eenheid pas tijdens

¹Vgl. K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 289, n. 104. M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, p. 96 wijst er op dat te Castlecary ook de cohors I fida Vardullorum c.r. equitata milliaria geattesteerd werd (RIB, 2149 & CIL, XI, 130 van 154 of 159). Betreffende de mogelijke consequenties, zie in detail M.M. Roxan.

²Betreffende deze stelling, zie ook K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 289, n. 104: "Die Tungrerkohorte scheint in Zeiten grösserer Aktivität im Norden mehrfach eine Teiltruppe für eine gewisse Zeit abgegeben zu haben". Betreft het diploma van Wroxeter, zie 2.2.13.1. Zie evenwel ook n. 2 m.b.t. een mogelijke herstelling tot cohors [I Va]ng(ionum).

³EE, IX, 1279 = 2.2.15.1. Zie E. BIRLEY, in Germania, 23, 1939, p. 189; IDEM, Hadrian's Wall, p. 196. Zie nog D. J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 148; J. SMEESTERS, Tungri, p. 179; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 54 & 251. Vgl. L. VAN DE WEERD, in AC, 5, 1936, p. 359. Daar tegenover M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 97: "The presence of tiles, unless supported by other evidence, must be used with caution when considering fort garrisons. There is the possibility that surplus material of this kind was moved over quite some distance to fulfill building needs at various periods.... Nevertheless a single tile is extremely portable and would give slight foundation for siting auxiliary units even if it had been found within the fort itself". Vgl. ook met de loden zegeling van Sewingshields = 2.2.6.1.

de regering van Severus naar Housesteads overgeplaatst werd¹. Volgens A.K. Bowman en J.D. Thomas is het evenwel aannemelijk dat de cohors I Tungrorum milliaria dadelijk van Vindolanda naar Housesteads, perfect geschikt voor een cohors milliaria peditata, overgeplaatst werd en daar als eerste eenheid gelegerd werd. De overplaatsing vond mogelijk kort na 140 plaats².

De vondst van het diploma van het jaar 146 dat te Vindolanda, slechts enkele km ten zuidwesten van Housesteads gelegen, en uitgereikt aan een militair van de cohors I Tungrorum ondersteunt deze visie. De herstelling van het milliaria-teken kan bovendien als waarschijnlijk beschouwd worden, maar is evenwel niet zeker³. Een overplaatsing van Vindolanda naar Housesteads ca. 140 n.Chr. houdt tenslotte ook in dat de opdracht van de eenheid te Castlecary vóór 140 afgelopen was en dat het opschrift vroeg tijdens de regering van Antoninus Pius dient gedateerd te worden. De cohors I Tungrorum milliaria wordt te Housesteads geattesteerd door een grote hoeveelheid inscripties. Zij verbleef hier gedurende de hele 3de eeuw en wordt tenslotte voor de laatste maal ter plaatste geattesteerd door de Notitia dignitatum⁴. Nergens werd deze cohors equitata, d.w.z. een bereden eenheid, genoemd zoals het geval was met de cohors II Tungrorum milliaria equitata. In ieder geval bood Housesteads niet voldoende plaats om een cohors milliaria equitata op te vangen tijdens de periode dat de Tungri hier gekazerneerd waren. Housesteads was daarentegen perfect geschikt voor een infanterie-eenheid, een cohors peditata. Van de zes overige cohortes milliariae die in Britannia

¹Deze visie stuurde E. BIRLEY bij in Chiron, 4, 1974, p. 511-513. Niettemin blijft hij bij de mening (p. 512) dat de eenheid slechts sedert Severus in Housesteads aanwezig was: "At Housesteads, all of its inscriptions seem assignable to the third century, and it ought therefore to be not earlier than the time of Severus that it set up that dedication which we are concerned". Vgl. E. BIRLEY, Hadrian's Wall, p. 179; IDEM, in JRS, 22, 1932, p. 57 & 58; IDEM, in Festschrift H. Vetters, 1985, p. 300. Deze visie wordt gevolgd door C. LETTA, in Studi Classici e Orientali, 39, 1989, p. 266, n. 3. Betreffende Cramond, zie 2.2.9.1. Betreffende het castellum van Housesteads, zie A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 368-370.

²A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, Vindolanda, p. 119: "It seems more than likely that it was, in fact, the first garrison of Housesteads (which is known to have occupied in the third century) and that it was moved there direct from Vindolanda when the wall was built".

³Vgl. A.K. BOWMAN & J.D. THOMAS, Tablets, p. 119; E. BIRLEY, in Ancient Society, 13/14, 1982/1983, p. 273; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96-97; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 252; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 289, n. 103.

⁴Zie Not.Dign.Occ., XL = 1.9. Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 343-344; J. SMEESTERS, Les Tungri, p. 179; P.A. HOLDER, Army, p. 123; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96. Vgl. K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 289-290: "das Stammlager der Truppe war jedoch seit hadrianischer Zeit in Housesteads, wo die gesamte Einheit nach der mitte des 2. Jh. sicher bezeugt ist".

geattesteerd werden, waren er vijf equitata. Het zesde, waarvan de precieze organisatie onzeker is, heeft geen enkel epigrafisch spoor in Housesteads nagelaten¹. Een sterk gerestaureerd bouwopschrift lijkt te verwijzen naar een verbouwing van het castellum van Housesteads, mogelijk onder L. Alfenus Senecio die gouverneur van Britannia was tussen 205 en 207².

¹De betreffende eenheden zijn cohors I Aelia Dacorum milliaria, cohors I Nervia/Nervana Germanorum milliaria eq., cohors I Aelia Hispanorum milliaria eq., cohors II Tungrorum milliaria eq., cohors I Vangionum milliaria eq., cohors I fida Vardullorum milliaria eq. CR. Zie P.A. HOLDER, Army, p. 112 e.v. Vgl. M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96-97. Dit houdt tenslotte in dat het wijaltaar van Cramond aan o.a. de Matres Alatervae et Matres Campestres niet door de cohors I Tungrorum, maar wel door de cohors II Tungrorum mill. eq. opgericht werd. Zie dienaangaande 2.2.9.1. onder n. 4. Volgens D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 141/2 werd de cohors I Tungrorum tijdens de 3de eeuw versterkt met de cuneus Frisiorum en de numerus Hnaudifridi.

²Zie R.P. WRIGHT, in JRS, 57, 1967, p. 205-206, n. 17; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96.

2.6. De cohors II Tungrorum milliaria equitata c.l. (Fig. 15).

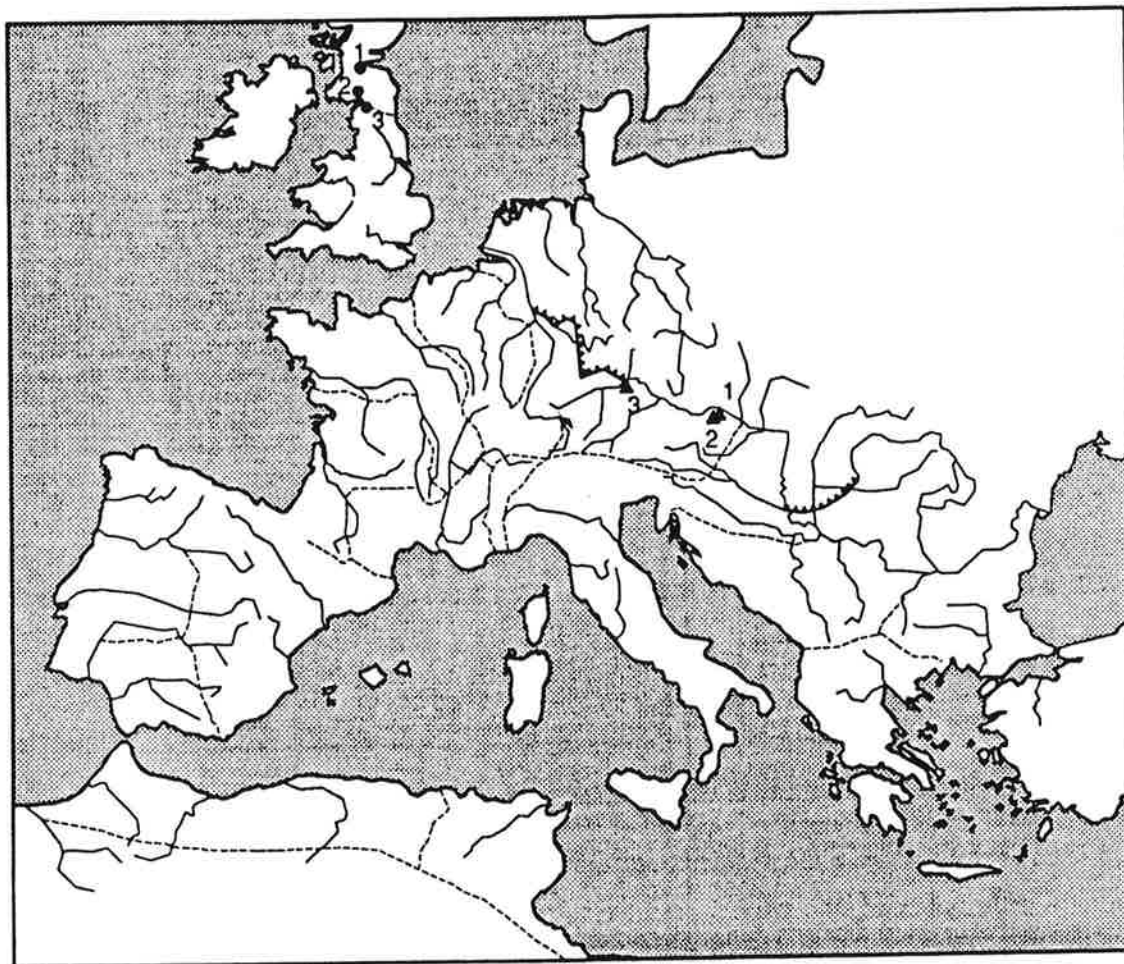

Fig. 15. Cohors II Tungrorum
● 1. Cramond; 2. Birrens; 3. Castlesteads: ▲ 1. Mautern; 2. Stein; 3. Eining.

Vóór de overplaatsing van de cohors II Tungrorum naar Britannia is weinig bekend over deze eenheid. De geschiedenis van de cohors II Tungrorum loopt tot het laatste kwart van de 1ste eeuw vermoedelijk parallel met deze van de cohors I Tungrorum. Waarschijnlijk was zij in eerste instantie gelegerd in Germania Inferior. Haar standplaats hier is tot nog toe onbekend. Hierna werd de eenheid betrokken in de burgeroorlog tussen de Othoniani en de Vitelliani. Tenslotte werd de cohors in het licht van de reorganisatie van Vespasianus overgeplaatst naar Britannia waar zij deelnam aan de slag bij de Mons Graupius. Men mag aannemen dat zij op dat ogenblik nog een cohors quingenaria was¹. De

¹Zie C. CICHORIUS, *Cohors*, kol. 344; H. VAN DE WEERD, in *BSSLL*, 33, 1915, p. 167; E. STEIN, *Beamten*, p. 220; L. VAN DE WEERD, in *AC*, 6, 1937, p. 360; W. WAGNER, in *Festschrift RGZM*, 1953, p. 99; G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen*, p. 73; R.W. DAVIES, in *Britannia*, 7, 1976, p. 136, n. 18; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 180; E. BIRLEY, in *BVbl*, 45, 1980, p. 82; P.A. HOLDER, *Army*, p. 123; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, *Vindolanda*, p. 95; K. STROBEL, in *ZPE*, 70, 1987, p.

eenheid wordt niet geattesteerd in de diplomata van Britannia. K. Strobel meent evenwel dat de eenheid mogelijk op het diploma van Wroxeter uit het jaar 135 kan vermeld geweest zijn. D.J. Knight verklaart de afwezigheid van de eenheid op de Britse diplomata door een transfer van de cohors II Tungrorum in zijn totaliteit naar en haar opdeling over de provincies Noricum en Raetia¹.

Haar eerste standplaats in Britannia is evenmin bekend. In het begin van de 2de eeuw werd de eenheid volgens P.A. Holder uitgebreid tot een cohors milliaria. Men kan zich in het licht van het Vindolanda-tablet 841 evenwel de vraag stellen of men hier niet een gelijkaardig proces mag veronderstellen zoals bij de cohors I Tungrorum. Deze evolutie was in ieder geval uiterlijk 128/138 voltooid hetgeen afgeleid kan worden uit de diplomata van Mautern en Stein².

P.A. Holder neemt op basis van een wijaltaar van de cohors II Tungrorum aan de Matres Alatervae en de Matres Campestris aan dat de eenheid bij de aanvang van de dynastie der Antonini, d.w.z. zeker voor 157/158, te Cramond gelegd was, waar zij deelnam aan de constructie van het vallum Pii. De datering van de inscriptie, verloren sedert 1794, is evenwel niet zeker. E. Birley prefereert een datering tijdens de Severi³.

181-182; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 195.

¹Zie K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290, vooral ook n. 109. Daartegenover evenwel 2.2.13.1. Tegenover de hypothese van D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 204: "This could mean that II Tungrorum was transferred in its entirety and divided between Noricum and Raetia, which would at least explain its absence from the British diplomas". zie infra onze commentaar op de diplomata van Raetia en Noricum.

²P.A. HOLDER, Army, p. 123. De uitbreiding tot cohors milliaria wordt niet expliciet vermeld. Uit de diplomata van Mautern (2.6.2.1.) en Stein (2.6.7.1.) die samen de periode van 128-138 bestrijken, blijkt dat een vexillatio cohortis II Tungrorum in Noricum opereerde.

³Zie 2.2.9.1. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 123, vgl. ook L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 359. Daar tegenover E. BIRLEY, in Latomus, 42, 1983, p. 229, nr. 32. Vgl. R.W. DAVIES, in Britannia, 7, 1976, p. 136, n. 18: "I have suggested that RIB 2135 = ILS 4801 (Cramond) really belongs to this unit (= coh. II Tungr.) and will be dated to c. 140-58". IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 169. Verder J. SMEESTERS, Tungri, p. 180: "Avant ou après le séjour à Birrens la cohorte a été en garnison à Cramond". Het opschrift werd aanvankelijk toegeschreven aan de cohors I Tungrorum. Vgl. dienaangaande e.g. H. WOLFF, in Chiron, 6, 1976, p. 270, n. 7: "Die Vermutung von R. Davies, dass in RIB 2135 die coh I[I]/Tungr erwähnt sei (AJ, 125, 1968, 96 f; zustimmend E. Birley, Chiron, 4, 1974, 512), ist zu unsicher, da die coh. II Tungrorum in offiziellen Inschriften auf ihre Beinamen nicht verzichtet und die coh. I Tungrorum in dem nicht fernen Kastell am Antoninustwall Castlecary (RIB 2155) belegt ist". Zie in detail evenwel onder 2.2.9.1., n. 3. Betreffende het castellum van Cramond, zie A. & V. RAE, The Roman Fort at Cramond, Edinburgh. Excavations 1954-1966, in Britannia, 5, 1974, p. 163 e.v.; A. JOHNSON,

In tegenstelling tot de cohors I Tungrorum was de cohors II milliaria equitata, een bereden eenheid met 240 cavaleristen. Vandaar trouwens ook dat deze eenheid een altaar wijdde aan ondermeer de Matres Campestris, vaak verbonden met Epona, de beschermster van paarden en ruiters¹. G.L. Cheesman bestempelde, toch wat voorbarig, dergelijke troepen als slecht getrainde infanterie waaraan ruitery op paarden van inferieure kwaliteit toegevoegd werden².

Te Birrens, hoewel ten noorden van de muur van Hadrianus gelegen, toch een deel van het grensconcept van Hadrianus, loste de cohors II Tungrorum de cohors I Nervia/Nervana Germanorum milliaria eq. af. De eenheid zelf, maar ook militairen die in haar rangen dienden, richtte hier een reeks altaren op. De aankomst van de cohors dient ten tijde van Antoninus Pius, ten laatste 158, gedateerd te worden³. Wellicht is een iets vroegere datering te prefereren. In de jaren 155-157 had de Romeinse bezetter af te rekenen met de opstand van de Brigantes die de volle aandacht van C. Iulius Verus opeiste. Naar aanleiding van de moeilijkheden vonden verscheidene troepenverplaatsingen plaats. In dat licht dient vermoedelijk ook de terugkeer van de vexillatio cohortis II Tungrorum uit Raetia gezien te worden. Tijdens deze revolutie werden bovendien talrijke forten beschadigd. Een inscriptie, gewijd aan Antoninus Pius uit het jaar 158 herinnert aan de wederopbouw of herstelling van het castellum⁴.

Auxiliary Forts, p. 346-347.

¹Zie 2.2.9.1., n. 2.

²Zie G.L. CHEESMAN, Auxilia, p. 28-30. Betreffende dergelijke eenheden in het algemeen, zie R.W. DAVIES, Cohortes equitatae, in Historia, 20, 1971, p. 751-763.

³2.2.2.6. Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 344; H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 54; IDEM, in BSSLL, 33, 1915, p. 169; E. BIRLEY, in JRS, 22, 1932, p. 57 & 58; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 360; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; W. WAGNER, Festschrift RGZM, 1953; BURN, p. 99-100; H. WOLFF, in Chiron, 6, 1976, p. 269, n. 6; R.W. DAVIES, in Britannia, 7, 1976, p. 136, n. 18; IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 168; J. SMEESTERS, Tungri, p. 180; E. BIRLEY, Religion, p. 1514; IDEM, in BVbl, 45, 1980, p. 82; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 248; P.A. HOLDER, Army, p. 123. Betreffende het castellum van Birrens, zie E. BIRLEY, Hadrian's Wall, p. 227 e.v.; A.S. ROBERTSON, Birrens (Blatobulgium), 1974; A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 305-307.

⁴Zie 2.2.2.6. BURN, p. 97-99. Vgl. S.S. FRERE, Britannia, p. 135: "The first Antonine occupation of Scotland ended abruptly with demolition of forts. The date of this can be fixed by indications of serious trouble in Britain between 154 and 158 given by coins and inscriptions and confirmed by troop movements". Betreffende de opstand van de Brigantes, zie IDEM, p. 136; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108; IDEM, in Klio, 60, 1978, p. 363 & 364-365; M.G. JARRET & J.C. MANN, in BJ, 1970, p. 189-190; M. SPEIDEL, The Chattan War, the Brigantian Revolt and the Loss of the Antonine Wall, in Britannia, 18, 1987, p. 233 e.v., bijzonder 137; D. J. BREEZE, in Roman Frontier Studies

In de inscripties te Birrens, en later te Castlesteads verschijnen vanaf ca. 157/158, en dit in totaal in zes inscripties, de eretitel c.L., traditioneel aangevuld tot c(ivium) L(atinorum) en dit naar analogie met c(ivium) R(omanorum). De cohors II Tungrorum is de enige bekende hulpeenheid die deze eretitel draagt. H. Wolff ziet, o.i. terecht, de oplossing in een aanvulling tot c(oram) l(audata), d.w.z. in het openbaar door de keizer geprezen¹.

Naar aanleiding van ongeregelheden met inlandse stammen wordt op het einde van de 2de eeuw Romeins Schotland, 'the Scottish Lowlands' opgegeven. Ook Birrens, een dagmars van Carlisle verwijderd, wordt ca. 180 verlaten. De cohors II Tungrorum milliaria equitata coram laudata neemt haar intrek hierna in het castellum van Castlesteads aan de muur van Hadrianus waar de eenheid voor een groot deel van de 3de eeuw zal verblijven. Het laatste opschrift, een wijding aan Iupiter Optimus Maximus, dateert uit het jaar 241².

Een meer precieze datering van het verblijf van de eenheid in Castlesteads is niet mogelijk wegens het ontbreken van voldoende bronnenmateriaal. Voor Castlesteads zijn zowel onvoldoende resultaten van archeologisch onderzoek beschikbaar als opschriften die de tijdsopgave kunnen verfijnen. De duur van de bezetting van Birrens dient volgens H. Wolff anderzijds ook niet noodzakelijk samen te vallen met de bezetting van de wal van Antoninus Pius zoals gesuggereerd door A. Robertson³.

1989, 1989, 1991, p. 41. Betreffende het herdenkingsopschrift, zie eertijds L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 360-361 die hier mogelijk een eenvoudig ereopschrift inziet en niet noodzakelijk een bouwopschrift.

¹Zie 2.2.2.5. e.v. De basispublicatie is hier H. WOLFF, Die cohors II Tungrorum milliaria equitata c(oram?) l(audata?) und die Rechtsform des ius Latii, in Chiron, 6, 1976, p. 267-288. Vgl. R.W. DAVIES, in Klio, 60, 1978, p. 364, n. 18. Deze oplossing wordt evenwel niet algemeen aanvaard, e.g. E. BIRLEY, Religion, p. 1514, n. 31; G. ALFÖLDY, in BVbl, 51, 1986, p. 209-211; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 291. Voor de problematiek in detail, zie verder commentaar met literatuur onder 2.2.2.5.

²Zie 2.2.3.1. e.v. Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 344; H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 169; E. BIRLEY, in JRS, 22, 1932, p. 57; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 361; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; BURN, p. 108-109; H. WOLFF, in Chiron, 6, 1976, p. 269, n. 6; J. SMEESTERS, Tungri, p. 180; D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 252; R.W. DAVIES, in Klio, 60, 1978, p. 365; IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 169; E. BIRLEY, in BVbl, 45, 1971, p. 82; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290; P.A. HOLDER, Army, p. 123; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 95. Betreffende Castlesteads, zie E. BIRLEY, Hadrian's Wall, p. 203 e.v.; A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 335.

³Zie H. WOLFF, in Chiron, 6, 1976, p. 269, n. 6. Vgl. ook P.A. HOLDER, Army, p. 123: "It should be placed there in the Notitia Dignitatum (Not.Dig.Occ. XL, 44) where its name may be restored against Camboglanna, apparently the true name of Castlesteads. A. ROBERTSON, in Trans. Dumfries.

Problematisch zijn de afmetingen van het castellum dat zeker veel te klein was voor een cohors milliaria equitata. Om die reden suggereert ondermeer E. Birley dat een deel van de eenheid elders, mogelijk in het nabijgelegen Old Church, gestationeerd werd. Volgens R.W. Davies lijkt deze opdeling tijdens de 3de eeuw permanent geweest te zijn. In dat licht dient ook de bevelvoering door een princeps of de senior centurio bij afwezigheid van de praefectus cohortis gezien te worden¹. Tijdens de regering van keizer Gordianus (238-244) verkreeg de eenheid de eer de bijnaam Gordiana te mogen voeren².

In tegenstelling tot de cohors I Tungrorum zond de cohors II Tungrorum in de 1ste helft van de 2de eeuw vanuit Britannia een vexillatio naar Noricum en Raetia. Dit detachement zou pas in de jaren 155-157 terugkeren. De splitsing van cohortes milliariae in functie van opdrachten in andere provincies was geen ongevoerd gegeven. De cohors IV Tungrorum milliaria is hiervan een ander eminent voorbeeld. Maar ook de cohors III Batavorum mill. eq. zond in 148 vanuit Raetia een vexillatio naar Pannonia Inferior³.

Opvallend is het feit dat deze cohors in de diplomata als vexillatio verschijnt zoals bv. ook de cohors IV Tungrorum milliaria vexillatio, de cohors III Batavorum milliaria vexillatio of de cohors IX Batavorum milliaria vexillatio. Een mogelijke verklaring ligt in het feit dat de Romeinse legerorganisatie een beroep deed op detachementen met een getalsterkte van een cohors quingenaria uit gevechtseenheden die een bijzondere specialiteit hadden. De Tungri en de Batavi zouden bijzondere vaardigheden bezeten hebben bij de uitvoering van amfibieoperaties zoals het oversteken van rivieren en moerassen. Een dergelijk detachement werd officieel vexillatio genoemd, juist om aan te duiden dat zij

& Galloway Nat. Hist. & Ant. Soc., 41, 1962/63, p. 133-155; vgl. M.G. JARRET & J.C. MANN, in BJ, 170, 1970, p. 190.

¹Betreffende de bevelvoering door een princeps, zie in detail 2.2.3.1., n. 4. en 3.3.2. Vgl. E. BIRLEY, in CW(2), 35, 1935, p. 56-60; IDEM, Hadrian's Wall, p. 138 e.v.; IDEM, in Latomus, 42, 1983, p. 75; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 361; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108; IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 169; M.P. SPEIDEL, in Britannia, 12, 1981, p. 11; P.A. HOLDER, Army, p. 123. Betreffende Old Church, zie A. JOHNSON, Auxiliary Forts, p. 399.

²Zie 2.2.3.4. van 241. Vgl. J. SMEESTERS, Tungri, p. 180. L. Van de Weerd, in AC, 6, 1937, p. 361 stelde ten onrechte dat de cohors op dat ogenblik te Cambeckfort gelegerd was. Het gaat hier evenwel om een verkeerde interpretatie van de vindplaats. Zie dienaangaande onze opmerking onder 2.2.3.4.

³Zie CIL, XVI, 55, 179, 180. Vgl. E. BIRLEY, Alae, p. 61; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 109; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 73; IDEM, Noricum, p. 144 & 260; R.W. DAVIES, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 168; P.A. HOLDER, Army, p. 123; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96.

uit een cohors milliaria gelicht werd¹.

Op basis van de herstelling van het diploma van Straubing nam men aanvankelijk aan dat een vexillatio van de eenheid reeds vanaf 121/125 in Raetia gestationeerd was, samen met een vexillatio (?) van de cohors IV Tungrorum. H.U. Nuber stelde bovendien dat door de vergelijking van de diplomata van Straubing en Manching (125/128) de aanwezigheid van deze vexillatio in Raetia van 121 tot 128 mag aangenomen worden. Dit zou betekenen dat de vexillatio cohortis II Tungrorum reeds sedert Hadrianus in in deze provincie gestationeerd was en mogelijk hier opereerde tot minstens 147, met inbegrip van een kort oponthoud in Noricum. Sedert de tekstherstelling van het diploma van Straubing door U. Schillinger-Häfele kan deze these evenwel niet langer weerhouden worden. Dit houdt tevens in dat men deze vexillatio ook op het diploma van Manching dient te schrappen, hetgeen tenslotte ook ondersteund wordt door het diploma van Künzing². De diplomata van Mautern (128/138) en Stein (135/138) tonen aan dat de vexillatio cohortis in deze periode wel in de provincie Noricum opereerde. Haar standplaats hier blijft evenwel onbekend³.

¹Vgl. CIL, III, 3676 = ILS, 2558. M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96: "It is probable that, like the Batavians, they (= de Tungri) had special skills connected with crossing marshy terrain and rivers, and this may have been the reason for the tendency to divide units recruited from the two tribes". K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 145-146: "Die einzigartige, gleichmässige Befähigung der Bataver- und Tungrersoldaten als Pioniere bei amphibischen Operationen (beim Überqueren von Flüssen und Sümpfen) bewirkte daher deren Detachierung als geschlossener Teilverband. Wie es scheint haben dann (in der 'offiziellen Sprachreglung') beide Teileinheiten - also auch die zurückbleibende - den Beinamen vexillatio geführt". Het achterblijvende deel van de cohors werd in het geval van de cohors II Tungrorum in de Britse inscripties evenwel nooit vexillatio genoemd. Betreffende de Batavi, vgl. nog K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 282.

²Zie 2.5.2.1. met literatuur, vooral U. SCHILLINGER-HÄFELE, in BRGK, 58, 1977, p. 583, vgl. H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 168; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290, n. 107. 2.5.4.1. met literatuur; 2.5.5.1. met literatuur. Vgl. daartegenover A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 93 e.v., bijzonder p. 98 & 102-103; H.J. KELLNER, in BVbl, 31, 1966, p. 91; IDEM, in BVbl, 33, 1968, p. 98-99; IDEM, in BVbl, 36, 1971, p. 214; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108; IDEM, in Britannia, 7, 1976, p. 136, n. 18; IDEM, in PSAS, 180, 1976-1977, p. 168; IDEM, in Klio, 60, 1978, p. 364; H.U. NUBER, in Germania, 47, 1969, p. 181; B. DOBSON & J.C. MANN, in Britannia, 4, 1973, p. 201; D.J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 146; J. SMEESTERS, Tungri, p. 180; H. WOLFF, in Chiron, 6, 1976, p. 270, n. 7; E. BIRLEY, in BVbl, 45, 1980, p. 82, bijzonder n. 23; P.A. HOLDER, Army, p. 123; K. GENSER, Donaulimes, p. 289, n. 156; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 197.

³Gedurende geruime tijd werd aangenomen dat in het diploma van Mautern sprake was van de cohors I Tungrorum. Dit kon evenwel op grond van het diploma van Stein weerlegd worden. Zie dienaangaande 2.6.2.1.-2.6.7.1. met literatuur. Vgl. M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290, n. 107; K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 145; D.J. KNIGHT, in ZPE, 85, 1991, p. 204. De opmerking van A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p.

De vexillatio cohortis II Tungrorum wordt ondertussen zeker niet geattesteerd door het diploma van Gnotzheim dat oorspronkelijk in de jaren 139-141 gedateerd werd. H.-J. Kellner en H.U. Nuber namen o.m. op grond van dit diploma de aanwezigheid van de cohors in Raetia aan voor deze periode. M.M. Roxan toonde echter overtuigend aan dat dit document tussen 154-161 dient geplaatst te worden. Dit houdt in dat het detachement op dat ogenblik niet langer in Raetia aanwezig was¹. Door het diploma van Eining van 147 wordt de eenheid wel in Raetia geattesteerd. Zij loste hier vermoedelijk de vexillatio van de cohors IV Tungrorum af die voor de laatste maal verschijnt op het diploma van Oberschneiding van 138-140².

E. Stein vermoedde op grond van het diploma van Regensburg dat de vexillatio van de cohors II Tungrorum nog als één van de veertien cohortes van de troepenmacht van Raetia in 153 beschouwd kon worden. Men nam dan ook gedurende geruime tijd aan dat de eenheid ook op het diploma van Owen, eveneens uit 153, kon hersteld worden. De aanwezigheid van deze vexillatio op beide

98, n. 26: "Die Vermutung von H. Thaller (Jahresh. d. Öster. Arch. Inst., 39, 1952, 93 Anm. 11), wonach die Vexillation der Tungrerkohorte auf dem Diplomfragment von Mautern (CIL. XVI 174) mit der Vexillation in Rätien identisch sei, wird schon durch die Stelle der Vexillation nach den Kohorten mit Nummer II an der Truppenliste hinfällig. Nesselhauf, CIL. XVI 174 Anm. 4 ist ebenfalls unwahrscheinlich", is in deze context niet langer ter zake. Vgl. ook H.U. NUBER, in Germania, 47, 1969, p. 182-183, n. 30; G. ALFÖLDY, Noricum, p. 260; K. GENSER, Donaulimes, p. 289, n. 156.

¹H.-J. KELLNER, in BVbl, 31, 1966, p. 92; IDEM, in BVbl, 48, 1983, p. 168 dateert nog 139-141. Deze auteur stelt in BVbl, 33, 1968, p. 99 dat op basis van het ontbreken van de vexillatio cohortis II Tungrorum op het diploma van Gnotzheim dat dit detachement, sedert 121/125 in Raetia aanwezig, deze provincie tijdelijk verlaten moest hebben. Hij suggereert evenwel de aanwezigheid van deze eenheid op het diploma in de plaats van de cohors III Bracaraugustanorum. H.U. NUBER wijst in Germania, 47, 1969, p. 182-183 een overplaatsing van de vexillatio naar Noricum af en pleit voor een herstelling van de (cohors) II Tungr(orum) (milliaria) vex(illatio) in plaats van de cohors III Bracaraugustanorum. Daar tegenover evenwel de diplomata van Mautern (128/138) en Stein (135/138). Zie tenslotte M.M. ROXAN, A Note on the Gnotzheim Diploma Fragment, in BVbl, 44, 1979, p. 75-78.

²Zie 2.5.1.1. De aanwezigheid van de vexillatio wordt vermoed op basis van een gereconstrueerde tekst. H. THALLER, in ÖJh, 39, 1952, kol. 93, n. 11 en R. SAXER, Untersuchungen, p. 28-29 menen dat hier ook de cohors I Tungrorum milliaria vexillatio kan hersteld worden. Vgl. verder E. STEIN, Beamten, p. 221; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356; W. WAGNER, in Festschrift RGZM, 1953, p. 99; A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 115; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108; IDEM, in Britannia, 7, 1976, p. 136, n. 18; IDEM, in Klio, 60, 1978, p. 364; D.J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 146; H. WOLFF, in Chiron 6, 1976, p. 270, n. 7; J. SMEESTERS, Tungri, p. 180; E. BIRLEY, in BVbl, 45, 1980, p. 82; K. STROBEL, in ZPE, 70, 1987, p. 290, n. 107; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 95; S.S. FRERE, Britannia, p. 135; K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 145 & 151. Betreffende het diploma van Gnotzheim, zie H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 165 e.v., bijzonder p. 167-169.

diplomata is evenwel weinig waarschijnlijk vermits zij niet meer opgenomen werd in het diploma van 153/157 of in de daaropvolgende diplomata van Raetia¹. De vexillatio zou volgens A. Radnóti en R.W. Davies tijdens haar verblijf in Raetia mogelijk gestationeerd zijn in het castellum van Eining, dat opvallend klein was (1,83 ha.) en dat speciaal voor deze eenheid zou gebouwd zijn. De geringe afmetingen maken het castellum in ieder geval uiterst geschikt voor een vexillatio².

Waar de eenheid gestationeerd was tijdens het vroege Dominaat is niet bekend. De Notitia Dignitatum Occ. vermeldt een praepositus militum Tungrecanorum Dubris. L. Van de Weerd stelt zich de vraag of deze milites cohortis, die blijkbaar gestationeerd waren te Dover, niet eventueel de restanten vormen van de vroegere cohors II Tungrorum³.

¹Zie E. STEIN, Beamten, p. 221: "... und vermutlich auch noch das vom J. 153 ihre Anwesenheit voraussetzt, indem es sie als 14. Kohorte des rätische Heeres zu zählen scheint. Da andererseits keines der späteren auf Rätien bezüglichen Militärdiplomen ihrer gedenkt, diesen zufolge vielmehr das rätischen Heer jetzt nur 13 Infanterieformationen umfasste, so hat die Vexillation schon um 155 Rätien wieder verlassen". Betreffende het diploma van Regensburg, zie E. STEIN, Beamten, p. 284, nr. 12 = CIL, III, p. 1988 = CIL, XVI, 101 (lijst van de eenheden bleef niet bewaard doch werd gereconstrueerd op grond van de opgave van het aantal eenheden), het diploma van Owen, zie RMD, 46; het diploma van 153/157, zie CIL, XVI, 117. Vgl. K. SCHERLING, Tungri, kol. 1356- 1357; H. THALLER, in ÖJh, 39, 1952, kol. 93, n. 11; W. WAGNER, in Festschrift RGZM, 1953, p. 99; R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 108; IDEM, in Klio, 60, 1978, p. 364, ook n. 19; H.-J. KELLNER, in BVbl, 33, 1968, p. 99; H.U. NUBER, in Germania, 47, 1969, p. 182; D.J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 146; J. SMEESTERS, Tungri, p. 180; P.A. HOLDER, Army, p. 123. Daar tegenover M.M. ROXAN, in RMD, 46, n. 3: " Nesselhauf suggested 14 cohorts but it may be noted that cohors II Tungrorum milliaria vexillatio is no longer listed in CIL, XVI 117 of 153/7, or in subsequent Raetian diplomata. Vgl. H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 167.

²A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 102: "Für die Vexillation der Cohors II Tungrorum gibt es also nur einen möglichen Standort in der Gegend ...: des Kastell Einig". R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 109: "The vexillation of cohors II Tungrorum was stationed in a new fort, specially built for it, at Eining". Vgl. IDEM, in Klio, 60, 1978, p. 365; H.-J. KELLNER, in BVbl, 36, 1971, p. 214; M.P. SPEIDEL, in Britannia, 12, 1981, p. 11. D.J. BREEZE & B. DOBSON, Hadrian's Wall, p. 252. A.M. HAKKERT, Abusina, in Lexicon of the Greek and Roman Cities and Place Names in Antiquity, 1, 1992, kol. 46. De chronologie van de bouwgeschiedenis, zoals geschetst door A. Radnóti, komt evenwel niet overeen met het verblijf van het detachement in Raetia.

³Not.Dign.Occ., XXVIII, 14. L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 88.

2.7. De cohors III Tungrorum.

Uit het bronnenmateriaal zijn na de Batavenrevolte drie cohortes Tungrorum bekend. De cohors I Tungrorum en de cohors II Tungrorum werden na de opstand der Bataven overgeplaatst naar Britannia. De cohors II Tungrorum zond van daaruit een vexillatio naar Noricum en Raetia. De cohors IV Tungrorum wordt geattesteerd in Noricum, Raetia en Mauretania Tingitana. Deze cohortes I en II Tungrorum klimmen op tot de voor-Flavische tijd.

Het ontbreken van een cohors III Tungrorum is opvallend. Het bestaan van deze eenheid kan in ieder geval afgeleid worden uit het bestaan van de cohors IV Tungrorum. In 1901 evenwel, nog voor dat deze laatste eenheid bekend was, stelde C. Cichorius dat Tacitus, naast twee cohortes Tungrorum, nog éénmaal naar een cohors Tungrorum verwijst en verhaalt hoe deze eenheid tijdens de strijd in juni 69 n.Chr. naar Civilis overliep. De twee eerstvernoemde cohortes waren mogelijk, maar niet zeker de cohortes I et II Tungrorum. Zij bevonden zich in het voorjaar van 69 n.Chr. nog in Italië bij het leger van Vitellius. Men kan moeilijk aannemen dat zij zo snel naar de Rijnstreek afgezakt waren. Het is daarnaast zeer aanvaardbaar dat, na de beëindiging van de oorlog tegen Civilis, deze cohors III Tungrorum door Vespasianus ontbonden werd en bijgevolg na diens hervormingen niet meer in de bronnen verschijnt¹.

¹Zie TAC., IV, 16, 3-4 (= 1.3.7.). Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 344-345; H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 170; IDEM, Les Tungri, p. 55; W. WAGNER, in Festschrift RGZM, 1953, p. 99, n. 20; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 73; H. HEUBNER, Tacitus, IV, p. 48; G.E.F. CHILVER & G.B. TOWNEND, Commentary on Tacitus, p. 37; J. SMEESTERS, Tungri, p. 181; D.B. SADDINGTON, Auxiliary Forces, p. 120 e.v.

2.8. De cohors IV Tungrorum milliaria (Fig 16).

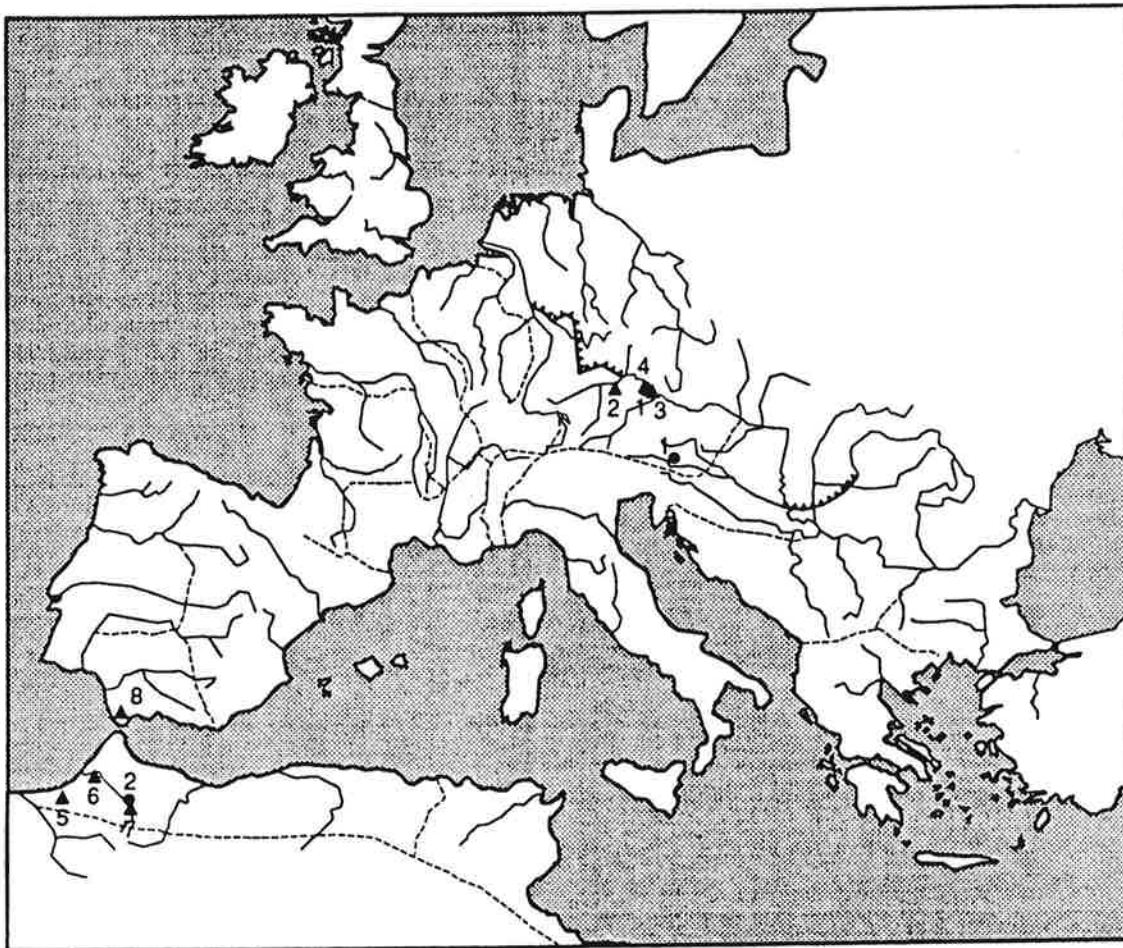

Fig. 16. Cohors IV Tungrorum
o 1. Klagenfurt (Virunum); 2. Aïn Schkour; ▲ 1. Straubing; 2. Manching; 3. Künzing; 4. Oberschneiding; 5. Souk-el-Arba; 6. Banasa; 7. Volubilis; 8. Baelo Claudia.

Over het ontstaan van de cohors IV Tungrorum is tot nog toe niets bekend. De eenheid werd vermoedelijk voor de eerste maal gelicht tijdens de 1ste eeuw n. Chr. Vermoedelijk gebeurde dit niet in dezelfde tijdsspanne als de overige cohortes Tungrorum. Een aanwijzing hiervoor kan men misschien vinden in het feit dat aan het hoofd van deze eenheid een tribunus cohortis milliariae stond, terwijl de twee andere eenheden gecommandeerd werden door een praefectus cohortis. Een verklaring hiervoor kan gezocht worden in het feit dat de cohortes I en II Tungrorum evolueerden van een cohors quingenaria naar een cohors milliaria, terwijl de cohors IV Tungrorum dadelijk als een cohors milliaria gelicht werd. Dit kan dan ten vroegste vanaf de Flavische dynastie gebeurd zijn¹.

Welke haar standplaatsen waren in de loop van de eerste eeuw is

¹Zie dienaangaande in detail onder 3.3. De commandostructuur van de auxilia Tungrorum, bijzonder 3.3.1.

niet bekend. Naar analogie met de overige auxilia Tungrorum was zij voor 69/70 mogelijk gestationeerd langs de Rijnlimes. Hierna werd de eenheid in het kader van de hervormingen van Vespasianus naar aanleiding van de Batavenrevolte naar een andere provincie, mogelijk Noricum, overgeplaatst. In deze provincie, te Klagenfurt (Kärnten), wordt de eenheid voor de eerste maal geattesteerd door een grafstele, opgericht voor Iomatus, de zoon van Velso. Dit grafmonument mag misschien tijdens het einde van de 1ste eeuw, zeker uiterlijk tijdens het 1ste kwart van de 2de eeuw gedateerd worden¹. Deze militair, die evenals zijn vader een Illyrische naam droeg en gedurende minstens 23 jaren, mogelijk zelfs 33 jaren, in dienst was, werd vermoedelijk reeds tijdens de regering van Vespasianus gerecruteerd. De streek van Kärnten, waar het grafmonument voor deze soldaat opgericht werd, maakte deel uit van een 'Groot-Illyrisch' gebied waar zeker Illyrische taalinvloeden aanwezig waren. De betrokkene was bijgevolg een plaatselijke recruit van de cohors IV Tungrorum. Hieruit mag men besluiten dat de eenheid mogelijk rechtstreeks van de Rijnstreek naar de provincie Noricum getransfereerd werd².

Vaak werd evenwel ook aangenomen dat de eenheid, zoals de cohortes I et II Tungrorum, in Britannia gelegerd was³. Zeker vanaf 121/125 lag de eenheid in de provincie Raetia. Hier werd zij voor de eerste maal geattesteerd door het diploma van Straubing. De numerieke sterkte van de cohors of een eventuele erenaam zijn op dit ogenblik onzeker⁴. A. Radnóti stelde met betrekking tot het diploma van Straubing dat de cohors IV Tungrorum vermeld werd op de plaats van de cohors IV Gallorum. K. Kraft heeft dienaangaande het vermoeden geuit dat men hier misschien dient rekening te houden met een dubbele naam, nl. de cohors IV Gallorum et Tungrorum. Hierbij zou de eenheid soms met de ene, soms met de andere naam aangeduid worden. Bewijsmateriaal dienaangaande ontbreekt evenwel tot op heden⁵.

Aanvankelijk namen R.W. Davies, D.J. Breeze en anderen aan dat de cohors in zijn geheel gestationeerd was in Raetia en van

¹2.6.1.1. P.A. HOLDER, Auxilia, p. 153. AE, 1982, 755 dateert op het einde van de 1ste eeuw. Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 73; IDEM, Noricum, p. 260.

²Betreffende het Illyrisch gebied en taalinvloed, zie J. SZILÁGYI, in Der Kleine Pauly, 2, 1979, kol. 1367-1369; G. NEUMANN, in Der Kleine Pauly, 2, 1979, kol. 1369-1370; G. ALFÖLDY, Noricum, p. 17-21 met kritische opmerkingen dienaangaande p. 20 & 260.

³CIL, XVI, 181, n. 2; H. NESSELHAUF, in Epigraphica, 12, 1950, p. 47, n. 2; R. SAXER, Untersuchungen, p. 32.

⁴2.5.2.1. A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 98, ook n. 29; H.-J. KELLNER, in BVbl, 33, 1968, p. 98; IDEM, in BVbl, 36, 1971, p. 45; M.P. SPEIDEL, in PACA, 13, 1975, p. 38, n. 13; M.M. ROXAN, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96. Vgl. evenwel E. BIRLEY, in BVbl, 45, 1980, p. 82.

⁵Hierover A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 99, n. 34.

daaruit een vexillatio zond naar Mauretania Tingitana die daar geattesteerd werd vanaf 154¹. Deze opvatting is evenwel niet langer houdbaar omwille van twee redenen. Vooreerst vermeldde de diplomata van Manching (125/128?), Künzing (voor 147) en Oberschneiding (138/140) telkens, al dan niet na reconstructie van de tekst, een vexillatio van de cohors IV Tungrorum. Gezien het feit dat deze diplomata telkens een vexillatio vermeldde, hebben wij op het diploma van Straubing vermoedelijk ook met de vexillatio cohortis IV Tungrorum te maken. De eenheid wordt bijgevolg waarschijnlijk op geen enkel diploma van Raetia in haar volle getalsterkte geattesteerd².

Vervolgens heeft de eenheid Raetia verlaten nog voor het midden van de 2de eeuw wanneer zij afgelost werd door de cohors II Tungrorum. Zij wordt de laatste maal vermeld op het diploma van Oberschneiding van 138/140 en komt in ieder geval sedert het diploma van Eining uit 147 niet langer meer voor op de diplomata van Raetia³.

A. Radnóti nam aan dat, indien het castellum van Theilenhofen reeds ten tijde van Hadrianus troepen kon ontvangen, men hier een kortstondige stationering van de cohors IV Tungrorum mag aannemen⁴.

¹R.W. DAVIES, in ES, 4, 1967, p. 109: "... another from cohors IV Tungrorum milliaria also based in Raetia to Mauretania Tingitana by A.D. 157". D.J. BREEZE, in Britannia, 5, 1974, p. 146: "Two cohorts stationed in Raetia, cohors III Batavorum milliaria equitata and cohors IV Tungrorum milliaria, had vexillations serving in Pannonia Inferior in 148 and Mauretania Tingitana in 157 respectively". J. SMEESTERS, Tungri, p. 182: "Entretemps on avait appris par un diplôme de Straubing que la cohorte elle-même séjournait en Rhétie en 121-125". Vgl. verder E. BIRLEY, Alae, p. 61; G. ALFÖLDY, Noricum, p. 260.

²2.5.4.1.-2.5.5.1.-2.5.3.1. Vgl. RMD, 25, n. 4, verder G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 73; H.U. NUBER, in Germania, 47, 1969, p. 181; H.-J. KELLNER, in BVbl, 36, 1971, p. 215; IDEM, in BVbl, 48, 1983, p. 168-169, ook n. 23; IDEM, in Das Archäologische Jahr in Bayern 1981, 1982, p. 132. Vgl. met M.P. SPEIDEL, in PACA, 13, 1975, p. 38, n. 2: "Another unit that may have come from Noricum or neighbouring Raetia is 'cohors IV Tungrorum vexillatio' ..."

³2.5.3.1.-2.5.1.1. Vgl. A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 99; M.M. ROXAN, The Auxilia of Mauretania Tingitana, in Latomus, 32, 1973, p. 848; H.-J. KELLNER, in BVbl, 48, 1983, p. 168-169; K. DIETZ, in BVbl, 53, 1988, p. 151.

⁴A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 101-102: "Das Lager in Theilenhofen wurde vermutlich unter Hadrian gebaut ... Wenn die Möglichkeit zur Stationierung einer Auxiliartruppe besteht, so kann man dort den wahrscheinlich kurzfristigen Aufenthalt der cohors IV Tungrorum annehmen". Vgl. H.-J. KELLNER, in BVbl, 36, 1971, p. 215. Betreffende de datering van het castellum van Theilenhofen, zie F. WINKELMANN, Der römische Burgus in der Harlach bei Weissenburg i.B., in Germania, 1, 1917, p. 53; IDEM, Die vorrömischen und römischen Strassen in Bayern zwischen Donau und Limes, in BRGK, 11, 1920, p. 48.

In de provincie Mauretania Tingitana werd de cohors IV Tungrorum voor de eerste maal geattesteerd op het diploma van Souk-el-Arba uit 154. De diplomata militaria van Rabat en Volubilis, beiden uit het jaar 156/157, vermeldden een vexillatio van de cohors. Dit houdt in dat het diploma van Souk-el-Arba vermoedelijk eveneens een vexillatio vermeldde. Mogelijk werd de eenheid naar hier overgeplaatst naar aanleiding van één van de herhaaldelijke plaatselijke opstanden. M. Lenoir plaatst de aankomst van de vexillatio in Mauretania Tingitana in het kader van de militaire versterkingen die op verzoek van T. Varius Clemens ca. 145/147 naar deze provincie werden getransfereerd met het oog op de Moorse campagnes van Antoninus Pius¹. Het gaat hier naar alle waarschijnlijkheid om dezelfde vexillatio als diegene die in Raetia gestationeerd was en daar door de vexillatio cohortis II Tungrorum werd afgelost². Het diploma van Baelo Claudia (Cadiz - Spanje) uit het jaar 161 vermeldt mogelijk nog de vexillatio van deze cohors³.

Een tweede diploma gevonden te Volubilis dat zeker na 161 dient gedateerd te worden, vermeldt de eenheid opnieuw op volle getalsterkte⁴. Het is niet bekend wanneer juist de hereniging heeft plaatsgevonden. Evenmin is het bekend vanuit welke provincie het tweede deel van de eenheid is overgekomen. De cohors is in ieder geval nog steeds voltallig bij de oprichting van het altaar ter ere van Severus Alexander (222-235). Op dat ogenblik was zij gestationeerd in het castellum van Aïn Schkour, ten noorden van Volubilis, waar zij de cohors I Asturum et Gallaecorum opvolgde⁵. Dit fort maakte deel uit van een weldoor-

¹2.12.3.1. vooral ook n. 1 betreffende de problematiek van de herstelling van de eenheid. 2.12.1.1.-2.12.2.1. M. LENOIR, in BAM, 15, 1983-1984, p. 222: "Elles sont arrivées en Tingitane peut-être en 145-147, avec les renforts commandés par T. Varius Clemens". Vgl. verder H. NESSELHAUF, in Epigraphica, 12, 1950, p. 47; A. RADNÓTI, in Germania, 39, 1961, p. 99; R. SAXER, Untersuchungen, p. 31; M.M. ROXAN, in Latomus, 32, 1973, p. 840, n. 20 & 841; IDEM, in P.T. BIDWELL, Vindolanda, p. 96; J. SMEESTERS, Tungri, p. 182; RMD, p. 131, n. 58. Betreffende Noord-Afrika, zie e.g. F. DECRET & M. FANTAR, L'Afrique du Nord dans l'Antiquité. Des origines au V siècle, 1981.

²RMD, p. 131, n. 58.

³Zie 2.16.1.1.

⁴2.12.2.2. met vooral de discussie betreffende de datering van het diploma. Vgl. M. LENOIR, in BAM, 15, 1983-1984, p. 222. Betreffende de datering van de hereniging, zie M.M. ROXAN, in Latomus, 32, 1973, p. 848, waarbij evenwel rekening dient gehouden te worden dat de auteur op dat ogenblik niet over het nu bekende bronnenmateriaal kon beschikken.

⁵2.12.2.3., ook IAM, 819 & 820. Vgl. M. EUZENAT, Le limes de Volubilis, in Studien zu den Militärgrenzen Roms, BeiHBJ, 19, 1967, p. 196; J. SMEESTERS, Tungri, p. 182; M.M. ROXAN, in Latomus, 32, 1973, p. 841; RMD, 25, n. 4 & p. 131, n. 94.

dacht verdedigingssysteem met een merkwaardige coherentie¹. De aanwezigheid van de voltallige cohors hier suggereert volgens M.M. Roxan opnieuw dat de noodzaak zich opdrong maatregelen te treffen in functie van mogelijke onrust². Problematisch zijn evenwel de geringe afmetingen van het castellum (0,8 ha.). In het licht van het Vindolandatablet nr. 841 mag men o.i. aannemen dat een deel van de eenheid permanent op zending was. Dit houdt in dat de cohors in theorie milliaria bleef, doch in werkelijkheid met veel minder manschappen in het kamp gestationeerd bleef³.

Mogelijk werd de eenheid naar Aïn Schkour overgeplaatst vanuit Banasa. Op een bronzen tablet uit het jaar 215 kan men lezen: "... invicti Imp(eratoris) Anto[nini].../[coho]rs miliaria agenti an[te alae statio]/naria? in locum eius succ[edat?...]". Dit laat toe te veronderstellen dat, op beslissing van keizer Caracalla, een ala, gestationeerd te Banasa, vervangen werd door een cohors milliaria. Slechts twee eenheden komen hiervoor in aanmerking, nl. de cohors II Syrorum Sagittaria (of milliaria Sagittariorum) en de cohors IV Tungrorum milliaria⁴.

Van de cohors IV Tungrorum milliaria is er geen spoor meer tijdens de late keizertijd.

¹M. EUZENAT, p. 197-198. Vgl. J.C. MANN, in ANRW, II, 1, 1974, p. 529.

²Zie M.M. ROXAN, in Latomus, 32, 1973, p. 841.

³Betreffende de grootte van castella, zie A. JOHNSON, Roman Forts, p. 31: "The internal area of the auxiliary fort varied in size according to its garrison, from about one hectare for the smallest unit of 500 foot soldiers (cohors quingenaria peditata) to 5 or 5.5 hectares for the thousandstrong cavalry units (alae milliariae)". Het fort van Aïn Schkour kon bijgevolg met haar 0,8 ha. onmogelijk een cohors milliaria peditata herbergen.

⁴Zie IAM, p. 95; AE, 1989, 912. Betreffende de cohors II Syrorum Sagittaria, zie M.M. ROXAN, in Latomus, 32, 1973, p. 847.

2.9. De Tungri in andere legereenheden.

Naast de auxilia Tungrorum, waarvan de militairen zeker in de aanvangsfase in de civitas Tungrorum gelicht werden, deden ook andere 'nationale' eenheden een beroep op de diensten van rekruten uit deze civitas.

Wij zullen hier nog niet ingaan op de problematiek van de plaatselijke rekruteringen en hun mechanisme. Wel zullen wij aandacht schenken aan de provincies en de standplaatsen waar deze eenheden gestationeerd waren, vooral tijdens de diensttijd van de betrokken militairen.

Uiteraard zijn niet alle eenheden te achterhalen waarin Tungri dienden. Het dodenmonument van Adam-Klissi vermeldt onder de bijna 4000 gesneuvelden van de 1ste Dacische oorlog van Traianus ook drie Tungri die dienden in een onbekende eenheid. Gedacht wordt ondermeer aan de ala I Tungrorum Frontoniana en de cohors I Batavorum. De herkomstopgaven van de gesneuvelden zijn in ieder geval niet in tegenspraak met de voorgestelde eenheden¹.

Ook van de militair aan wie het diploma militare van Flemalle eens toebehoorde, is de eenheid, hoewel de ala I Tungrorum vermeld wordt, niet bekend. De begunstigde noch zijn eenheid werd immers vermeld. Bovendien is het in het geheel niet zeker dat deze oudgediende een Tunger was, zoals regelmatig werd verondersteld².

Tenslotte dient opgemerkt dat men meermaals getracht heeft enkele militairen, die hun dienst deden in de legioenen, als Tungri te identificeren. Met enige goede wil zouden Victorius Victorinus, een beneficiarius consularis en Q. Cadius Libo Nepos, een centurio legionis III Cyrenaicae in aanmerking kunnen komen. Zij worden in ieder geval in de literatuur geciteerd omwille van de vindplaats en inhoudelijke argumentatie. Op basis van dezelfde motivering zou hier ook T. Flavius Hospitalis, centurio legionis I Minervae aan toegevoegd kunnen worden³. Op grond van de namen dient men te stellen dat de beide centuriones hoogst waarschijnlijk van Romeins-mediterrane origine zijn. Enkel Victorius Victorinus geniet het voordeel van de twijfel wegens het ontbreken van de tria nomina bij zijn vader en broer en de inheemse naam van zijn schoonzuster. Dit veronderstelt evenwel

¹Zie 2.10.2.1. met literatuur. Vgl. verder H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 56; IDEM, in BSSLL, 33, 1915, p. 171-172; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 76; J. SMEESTERS, Tungri, p. 183.

²Zie 2.1.12.2. met literatuur. Vgl. verder H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 172; IDEM, Les Tungri, p. 56; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 78-79. Daartegenover onze commentaar onder 2.1.12.2., n. 2.

³Zie 2.1.9.1.-2.1.5.1.-2.1.12.1. Vgl. H. VAN DE WEERD, in BSSLL, 33, 1915, p. 164-165; IDEM, Les Tungri, p. 57-58 & 62, ook n. 4; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 80; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1358; J. SMEESTERS, Tungri, p. 184-185.

dat hier geen gemengd huwelijk heeft plaatsgevonden.

2.9.1. De ala Afrorum Veterana.

De ala Afrorum Veterana¹, oorspronkelijk in Afrika gerekruteerd, was een ala quingenaria. Voor de opstand der Bataven was zij waarschijnlijk in Afrika, mogelijk Africa Proconsularis, gestationeerd. Men neemt aan dat de eenheid pas tijdens de Batavenrevolte naar Germania Inferior werd overgeplaatst. In deze onrustige periode vond een belangrijke concentratie van militaire macht plaats. Belangrijk in dit kader is dat geen enkele van de alae die tijdens de Flavische dynastie in deze provincie bekend waren, reeds voor de Batavenrevolte tot het leger van Germania Inferior kan ondergebracht worden. In Germania Inferior wordt de ala geattesteerd door de diplomata van 78 en 83/96. De graf- en votiefopschriften die de eenheid vermelden, stammen uit de regeringsperiode van de Flavische keizers en uit de aanvang van de bewindsperiode van Traianus. Uit het bronnenmateriaal kan opgemaakt worden dat de ala Afrorum zeker in Germania Inferior opereerde tot het jaar 158. Hoelang zij juist tot de exercitus Germaniae Inferioris hoorde, is niet bekend².

Volgens G. Alföldy was de eenheid aanvankelijk waarschijnlijk gelegerd in Krefeld-Gellep. Zij verhuisde vervolgens op het einde van de 1ste eeuw (80-90) naar Burginatum (Alt Kalkar) in opvolging van de ala Noricorum. Hier werd de ala afgelost door de ala Vocontiorum. Het vertrek van de ala Afrorum uit Burginatum hangt waarschijnlijk samen met de opstand van L. Antonius Saturninus in 89³. Men mag volgens G. Alföldy aannemen dat deze cavalerie-eenheid ook nog tijdens de 3de eeuw in Germania Inferior gestationeerd was. Dit wordt evenwel niet door inscrip-

¹Betreft de ala Afrorum, zie C. CICHORIUS, Ala, kol. 1228-1229; E. STEIN, Beamten, p. 120-121; H. VAN DE WEERD, Notes d'épigraphie latine, in AC, 6, 1937, p. 125-128; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 140; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 10-13; IDEM, Epigraphisches aus dem Rheinland III, in ES, 5, 1968, p. 8; J. SMEESTERS, Tungri, p. 183; J.-M. LASSERE, Les Afri et l'armée romaine, in Africa romana 1987, 1988, p. 178-179 & 185-186.

²Cfr. de inscripties van Keulen, CIL, XIII, 8223, 8303-8305; Kleve, CIL, XIII, 8692; Dodewaard, CIL, XIII, 8806; Neuss, BRGK, 17, 1927, p. 101, nr. 304. Vgl. G. ALFÖLDY, in ES, 5, 1968, p. 1 e.v.

³H. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 126 nam aan dat deze eenheid in Neuss gekazerneerd was: "jusqu'à preuve contraire il faut admettre logiquement que l'ala Afrorum a caserné pendant un certain temps dans le voisinage de Cologne et probablement à Novaesium". Vgl. daartegenover A. OXE, in Germania, 9, 1925, p. 122: "Es scheint mir daher bedenklich aus dem Fundort des Steines zu schliessen, das dieses Reiterregiment in oder bei Novaesium gelegen habe. Im dortigen Legionslager war, wie ich B.J. 118 S. 95 nachwies, für eine Ala kein Platz; und dass man so nahe bei einem Legionslager ein Alenlager anlegte, scheint mir unwarscheinlich".

ties geattesteerd. Het castellum is evenmin bekend¹. In de ala Afrorum Veterana vervulde de Tunger Oclatius Carvi f(ilius) als signifer zijn militaire dienst. Hij werd kort na 70 ingelijfd in de eenheid. Zijn aanwezigheid in deze ala vormt evenwel geen uitzondering vermits de auxilia die in de Rijnstreek gestationeerd waren, ook na de opstand van Civilis regelmatig een beroep deden op rekruten uit Germania Inferior, Superior en Gallia Belgica². De inscriptie van de signifer Oclatius uit Neuss mag volgens G. Alföldy waarschijnlijk in verband gebracht worden met de mogelijke aanwezigheid van de ala Afrorum in Krefeld-Gellep. De mogelijkheid dat de eenheid op het einde van de 1ste eeuw in Neuss zelf gestationeerd werd, acht G. Alföldy minder waarschijnlijk³.

2.9.2. De ala Augusta.

De ala Augusta⁴ draagt de naam Augusta, vaak als eretitel aan een eenheid geschonken, hier zonder dat zij het voorwerp van een bijzondere eer geweest is. De ala werd niet in Germania Inferior of Superior geattesteerd. Men neemt aan dat de eenheid reeds op het einde van de 1ste eeuw of in het begin van de 2de eeuw in Noricum gestationeerd was. Het opschrift van de Tunger Chartius dat te Wels gevonden werd, mag in deze periode gedateerd worden⁵.

Tot in de 3de eeuw bieden de bronnen geen informatie over de eenheid. Dan wordt zij te Virunum opnieuw twee maal geattesteerd. Eén van de inscripties (CIL, III, 4812) kan in het jaar 238 gedateerd worden.

De vraag of deze ala haar manschappen volledig uit de civitas

¹C. CICHORIUS, Ala, kol. 1228 en E. STEIN, Beamten, p. 121 namen op basis van CIL, VIII, 9657, gevonden te Cartenna, aan dat de eenheid tijdens de regering van Antoninus Pius gestationeerd was in Mauretania Caesarea. De opvatting dat de ala in deze provincie gedurende een bepaalde tijd gestationeerd was, berust evenwel op een verkeerde lezing van de inscriptie. Zie dienaangaande H. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 125 e.v.

²2.3.3.1. Zie L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 76-77; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 140-141; J. SMEESTERS, Tungri, p. 183. Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 11. Zie verder in detail infra 3.2. Rekrutering en samenstelling.

³Vgl. G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 12.

⁴Betreffende de ala Augusta zie C. CICHORIUS, Ala, kol. 1232; W. WAGNER, Dislokation, p. 14; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 142; J. SMEESTERS, Tungri, p. 183.

⁵2.6.6.1. Vgl. W. SCHMID, in BRGK, 6, 1910/1911, p. 87.

Tungrorum rekruteerde, blijft volgens W. Wagner onopgelost¹. Het is evenmin bekend in welk castellum de eenheid haar standplaats had. Volgens W. Wagner is het aannemelijk dat de ala in het westelijk deel van de Donau-limes van Noricum opereerde, mogelijk vanuit het castellum van Lentia (Linz?) in de nabijheid van Ovilava (Wels). De eenheid kan op het ogenblik dat Chartius zijn militaire dienst deed, niet in Ovilava gestationeerd geweest zijn omdat de militaire infrastructuur hier slechts na de oorlog tegen de Markomannen (166/180) of tijdens de opvolgers van Septimius Severus gebouwd werd².

Vanuit zijn eenheid werd Chartius gedetacheerd naar de garde van de procurator van Noricum. Als singularis behoorde hij tot het officium van de gouverneur. De facto bleef hij echter deel uitmaken van zijn eenheid die dan ook in de inscriptie vermeld werd. Zijn opdrachten bestonden uit de escorte en de bescherming van de procurator³.

Men mag tenslotte deze eenheid niet identificeren met de ala I Augusta Thracum die tijdens de aanvang van de regering van Antoninus Pius vanuit Raetia naar het oostelijk deel van de limes van Noricum werd overgeplaatst⁴.

2.9.3. De ala Hispanorum.

De ala Hispanorum⁵ in kwestie dient geïdentificeerd te worden

¹Vgl. E. NOWOTNY, Römische Forschung in Österreich 1912-1914, in BRGK, 15, 1923/1924, p. 145 over de ala Augusta: "... wie wir aus dem Welser Grabstein des eques sing. Chartius Padaguni wissen, eine aus Tungrern sich rekrutierende Ala schon in früher Kaiserzeit zum Exercitus des Prokurators von Noricum gehörte".

²Vgl. E. NOWOTNY, in BRGK, 15, 1923/1924, p. 129; M. PAVAN, in Athenaeum, 34, 1956, p. 66 & 72, n. 7. Het is evenwel mogelijk dat de ala Tampiana in het castellum van Lentia gekazerneerd was.

³Zie 2.6.6.1., n. 4 met literatuur. Vgl. verder K. SCHERLING, Tungri, kol. 1358; M. PAVAN, in Athenaeum, 34, 1956, p. 66 & 72; J. SMEESTERS, Tungri, p. 183. Door L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 79 werd Chartius verkeerdelijk als een eques singularis Augusti beschouwd.

⁴Bv. M.P. SPEIDEL, Guards, p. 81. Betreffende de ala I Augusta Thracum, zie e.g. C. CICHORIUS, Ala, kol. 1263; W. WAGNER, Dislokation, p. 72-73; M. PAVAN, in Athenaeum, 34, 1956, p. 72; G. ALFÖLDY, Noricum, p. 257; K. SENGER, Donaulimes, p. 318.

⁵Betreffende de ala Hispanorum, zie C. CICHORIUS, Ala, kol. 1247-1248; E. STEIN, Beamten, p. 140-141; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 77; W. WAGNER, Dislokation, p. 43-45; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 150; J.E. BOGAERS, Een Bataaf in Dalmatia, in Numaga, 13, 1966, p. 161-181, bijzonder p. 166 e.v.; J. SMEESTERS, Tungri, p. 182; J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército romano, p. 91-93; B. GEROV, Zwei Neugefundene Militärdiplome aus Nordbulgarien, in Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien. Gesammelte Aufsätze, 1980, p. 49; BENES, Auxilia, p. 10; M. HARTMANN

met de ala I Hispanorum milliaria. Zij mag niet verward worden met de ala I Hispanorum Auriana¹.

Tijdens de Iulisch-Claudische dynastie was de ala vermoedelijk eerst te Trier en vervolgens te Worms gekazerneerd. Ook te Mainz werden enkele opschriften gevonden². Vanuit Germania werd de eenheid spoedig overgeplaatst naar Dalmatia. Tijdens de regering van Claudius of in het begin van het bewind van Nero werd de eenheid gekazerneerd in Burnum. Van hieruit werd de ala getransfereerd naar de Donaulanden. Uiterlijk in de aanvangsfase van de Flavische regeerperiode was de ala I Hispanorum gekazerneerd in Aquincum in de provincie Pannonia Superior³.

Op de grafinscripties van haar militairen verschijnen Batavi, Lingones, Vangiones en mogelijk ook de Tunger Tiberius Claudius. Men mag veronderstellen dat de ala I Hispanorum reeds in de Claudisch-Neronische tijd in Pannonia gestationeerd was indien deze Tiberius Claudius, tegelijk met het ontvangen van het burgerrecht van de Claudische keizer, volledig uit dienst werd ontslagen⁴.

Nog tijdens de regering van Vespasianus, mogelijk reeds tijdens de regering van Galba, werd de ala getransfereerd naar de provincie Moesia. Eén van de inscripties die de ala I Hispanorum

& M.A. SPEIDEL, Die Hilfstruppen des Windischer Heeresverbandes, in Pro Vindonissa, 1991, p. 13; M.A. SPEIDEL, in ZPE, 91, 1992, p. 169 e.v.

¹Bv. H. KOETHE, in TZ, 10, 1935, p. 48; J.E. BOGAERS, in Numaga, 13, 1966, p. 168; G. ALFÖLDY, Noricum, p. 257; K. GENSER, Donaulimes, p. 316; M. NEMETH & K. KERDO, in Studien zu den Militärgrenzen Roms III, 1983, 1986, p. 387.

²Trier, CIL, XIII, 3686, 11317; Worms, CIL, XIII, 6233, 6234; Mainz, CIL, XIII, 7026, 7027. Betreffende Trier, zie bijzonder J.B. KEUNE, Spanische Reiter im römischen Trier, in TZ, 10, 1935, p. 76-79; H. KOETHE, Neue Daten zur Geschichte des römischen Triers, in Germania, 20, 1936, p. 31; H.G. KOLBE, in BJ, 161, 1961, p. 102; A. RADNÓTI, in Roman Frontier Studies 1969, 1974, p. 146.

³CIL, III, 10514, 15163. Vgl. verder H. KOETHE, in TZ, 10, 1935, p. 48-49. Volgens W. WAGNER, Dislokation, p. 44 & B. GEROV, Gesammelte Aufsätze, p. 49 werd de eenheid ten laatste tijdens Claudius' regering naar Pannonia getransfereerd. Vgl. A. MÓCSY, Pannonia, kol. 619; J.E. BOGAERS, in Numaga, 13, 1966, p. 173; M. NEMETH & K. KERDO, in Studien zu den Militärgrenzen Roms, III, 1983, 1986, p. 386.

⁴Zie 2.8.2.1. H. KOETHE, in TZ, 10, 1935, p. 48-49 gaf bij de herstelling van deze inscriptie de voorkeur aan de ala I Tungrorum Frontoniana in plaats van de ala I Hispanorum. Vgl. L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 78. J. SZILÁGYI, in Budapest Régiségei, 22, 1971, p. 313-314 & 326 en in Coll. Latomus, 102, 1969, p. 713-714 stelt zowel de origo als de militaire eenheid in vraag. Vgl. evenwel W. WAGNER, Dislokation, p. 44, n. 258; J.E. BOGAERS, in Numaga, 13, 1966, p. 176; J. SMEESTERS, Tungri, p. 182-183, ook n. 143; J.M. ROLDAN HERVAS, Ejército romano, p. 92.

vermelden, is dit op het grafmonument van Sulpicius Massa dat te Guljanci opgericht werd. Deze veteraan was tijdens zijn militaire dienst met grote waarschijnlijkheid gekazerneerd in het castellum van Gauren-Uti/Guljanci, ten oosten van Oescus. Later lag de ala blijkbaar ook te Montana (Michajlovgrad)¹.

Bij de aanvang van de regering van Traianus werd de eenheid overgeplaatst naar Dacia Inferior waar zij in de loop van de 2de eeuw en in het begin van de 3de eeuw gestationeerd was. Zij werd voor de 1ste maal vermeld in het diploma van 22.03.129 (CIL, XVI, 75). Sedert Septimius Severus (193-211) lag zij in het kamp van Slaveni. Daar verbleef zij nog tijdens de regeringsperiode van Caracalla of Helagabal van wie zij de eer verkreeg de titel Antoniniana te dragen².

2.9.4. De ala I Hispanorum Aravacorum.

De ala I Hispanorum Aravacorum³ werd, evenals de ala II Aravacorum, oorspronkelijk uit de Spaanse stam der Aravaci gelicht. Dit gebeurde reeds tijdens de Iulisch-Claudische dynastie. De eenheid heeft, op een kort intermezzo na, steeds deel uitgemaakt van het exercitus van Pannonia, later Pannonia Superior. Voor het ongedeelde Pannonia wordt de ala vermeld in de diplomata van 80, 84, 85 en 102⁴. Voor Pannonia Superior wordt de eenheid geattesteerd in de diplomata van 133, 138, 146, 149, 150, 154 en 163. De toevoeging 'Hispanorum' treft men enkel aan in de diplomata van de 2de eeuw⁵.

Over de standplaats van de eenheid is niets met zekerheid bekend. Een Flavische grafsteen van een eques, afkomstig van Siscia, werd te Arrabona gevonden. Op grond hiervan nam men aan dat de ala hier gedurende geruime tijd gestationeerd was. Mogelijk was de eenheid evenwel gekazerneerd te Mursa⁶. Het grafmonument van M.

¹Zie 2.10.3.1. Vgl. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 56; IDEM, in BSSLL, 33, 1915, p. 171; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 77; J.E. BOGAERS, in Numaga, 13, 1966, p. 173; J. SMEESTERS, Tungri, p. 182; B. GEROV, Gesammelte Aufsätze, p. 49; J.M. ROLDAN HERVAS, Ejército romano, p. 92.

²AE, 1944, 63; CIL, III, 13800, 14216, 17 (onzeker).

³Betreffende de ala I Hispanorum Aravacorum, zie C. CICHORIUS, Ala, kol. 1229-1230; W. WAGNER, Dislokation, p. 45-47; A. BETZ, in Jahrb. d. Musealvereins Wels, 1954, p. 18 e.v.; M. PAVAN, in Athenaeum, 34, 1956, p. 58 e.v.; A. MÓCSY, in RE, Suppl. IX, 1962, kol. 619; J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército romano, p. 88-90.

⁴CIL, XVI, 26, 30, 31, 47.

⁵CIL, XVI, 76, 77, 84, 178, 96, 97, 99, 104 & AE, 1960, 21.

⁶CIL, III, 4373. Vgl. W. WAGNER, Dislokation, p. 45. Voor Mursa, zie CIL, III, 3286 & 10262. Vgl. J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército romano, p. 89: "De Arrabona es el siguiente documento, ya de época flavia, y pertenece a un eques procedente de Siscia, ..., y reclutado seguramente durante la estancia de la

Modestius Repentinus, veteranus ex decurio, dat te Ovilava (Noricum) werd gevonden, heeft geen waarde voor het bepalen van de standplaatsen van deze eenheid¹. Dit geldt ook voor de funeraire inscriptie van L. Domitius Rogatus, die zijn militaire carrière begon in Britannia².

W. Wagner nam, vermoedelijk onterecht, aan dat het gehavende grafmonument van Calvus, sesquiplarius van de ala I Arevacorum en gestorven op 1ste eeuw, verwees naar een naar Carnuntum overgeplaatst detachement van de eenheid³. In het licht van deze studie is die inscriptie van Calvus bijzonder boeiend vermits de betrokken militair bij zijn bevordering van eques tot sesquiplarius van de ala I Tungrorum Frontoniana naar de ala I Hispanorum Aravacorum werd gedetacheerd. Beide eenheden lagen op dat ogenblik, einde 1ste eeuw, in Pannonia.

Ten gevolge van de opstand in Mauretania Caesarensis ten tijde van Antoninus Pius (149-150) werd de eenheid tijdelijk naar Afrika overgeplaatst. Dit verblijf in Afrika heeft evenwel slechts zeer kort geduurd⁴. Tenslotte blijkt uit het opschrift van Zana de deelname van de ala I Hispanorum Aravacorum aan de expeditio germanica (171-172) onder leiding van de praefectus M. Valerius Maximianus⁵.

unidad en Mursa".

¹CIL, III, 5629 = ILS, 3231 = J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército romano, p. 362, 6.

²CIL, VI, 1607 = ILS, 1450 = J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército romano, p. 362, 7. Betreffende L. DOMITIUS ROGATUS, zie H. DEVIJVER, PME 31.

³Zie 2.7.1.1. W. WAGNER, Dislokation, p. 45: "Die bislang unveröffentlichte Carnuntiner Grabinschrift (?) eines C(?)alvus... ses[quiplarius] al[ae] I Arev(acorum) wird wohl nur von einer nach Carnuntum, dem Hauptquartier des pannonischen Heeres, detachierten Abteilung der Ala herrühren". Vgl. A. MÓCSY, in RE, Suppl. IX, 1962, kol. 619: "Frühestes Zeugnis Röm. Limes in Österr. XVIII (1937) 74 in Carnuntum, später vielleicht in Arraba". J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército romano, p. 89: "La inscripción muy fragmentaria de Carnuntum de un sesquiplarius del ala de finales del siglo I, como piensa Wagner, no debe tomarse como testimonio de que en este momento la tropa estuviera aquí acantonada, sino mas bien debe tratarse de un destacamento de la misma enviado en una ocasión, para nosotros desconocida, al cuartel general del ejército pannonio".

⁴CIL, XVI, 99 = ILS, 9056 = J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército romano, p. 362, 5: "... cum essent in expeditione. Mauretan. Caesarens". Hierover W. WAGNER, Dislokation, p. 46; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 151; J.M. HERVAS-ROLDAN, Ejército romano, p. 89-90.

⁵AE, 1956, 124 = J.M. ROLDAN-HERVAS, Ejército romano, p. 362-363. Vgl. IBID., p. 90. Betreffende M. Valerius Maximianus, zie H. DEVIJVER, PME V 23.

2.9.5. De cohors I Asturum equitata.

De cohors I Asturum¹, gelicht in Asturia in de provincie Hispania Citerior, was tijdens de Iulisch-Claudische dynastie mogelijk gestationeerd in Germania Inferior. Vanaf de jaren 70 was de eenheid gelegerd in Germania Superior waar zij geattesteerd werd door de diplomata van 74, 82, 90, 116 en 134. Uit het opschrift van Zahlbach bij Mainz, dat tijdens de vroeg-Flavische regeringsperiode kan gedateerd worden, mag men besluiten dat de eenheid een cohors equitata was. Hier werd Freioverus, zoon van Veransatus en civis Tunger, die als cavalerist zijn militaire dienst deed in de cohors I Asturum, bijgezet².

De eenheid was verder gekazerneerd in het castellum van Höchst. Mogelijk werd zij tijdens de 1ste helft van de 2de eeuw ook een poos ingekwartierd te Walheim. Vanaf het midden van de 2de eeuw opereerde de eenheid vanuit het castellum van Mainhardt. Tijdens de 3de eeuw vinden wij de cohors terug in Britannia waar zij nog geattesteerd wordt in de Notitia Dignitatum Occ. (XL, 42).

De eenheid mag niet verward worden met de cohors I Asturum die voor de eerste maal in Noricum geattesteerd werd door het diploma van Ovilava uit het jaar 106 en in deze provincie bleef tot de 3de eeuw. Mogelijk was deze eenheid van bij haar oprichting in Noricum gelegerd³.

2.9.6. De Tungri in Rome.

Te Rome lagen verscheidene militaire eenheden, waaronder ook de keizerlijke troepen, in garnizoen. Voor militaire dienst in de keizerlijke garde kwamen in principe slechts die mannen in aanmerking die aan de hoogste selectiecriteria inzake moed en militaire ervaring voldeden. Zij genoten dan ook een goede soldij en stonden hoog in aanzien.

In deze eenheden vindt men ook Tungri terug. Symbolisch misschien voor de carrières van deze militairen is Tausius, de moordenaar

¹Betreffende de cohors I Asturum equitata, zie C. CICHORIUS, Cohors, kol. 245; E. STEIN, Beamten, p. 163-165; P. GOESSLER, Neue Steine aus dem Kastell Mainhardt (Württ.), in Germania, 27, 1943, p. 157 e.v.; K. KRAFT, Zur Rekrutierung, p. 167-168; G. ALFÖLDY, Hilfstruppen, p. 7; J. SMEESTERS, Tungri, p. 182; P.A. HOLDER, Army, p. 112; J.M. ROLDAN HERVAS, Ejército romano, p. 66-68.

²2.4.1.1. Vgl. H. VAN DE WEERD, Les Tungri, p. 55; IDEM, in BSSLL, 33, 1915, p. 170; L. VAN DE WEERD, in AC, 6, 1937, p. 76; K. SCHERLING, Tungri, kol. 1358; H.G. KOLBE, in BJ, 161, 1961, p. 102-103; J. SMEESTERS, Tungri, p. 182; J.M. ROLDAN HERVAS, Ejército romano, p. 67.

³CIL, XVI, 52. Vgl. C. CICHORIUS, Cohors, kol. 245-246; F. DREXEL, in Germania, 8, 1924, p. 14 & 18; E. STEIN, Beamten, p. 164; W. WAGNER, Dislokation, p. 88-90; M. PAVAN, in Athenaeum, 34, 1956, p. 67; G. ALFÖLDY, Noricum, p. 258; K. GENSER, Donaulimes, p. 342, 343, 348, 349, 382, 388, 393, 419; J.M. ROLDAN HERVAS, Ejército romano, p. 86-88.

van Pertinax in 193. Als een *equus singularis Augusti* deed hij dienst in de keizerlijke bereden lijfwacht met als belangrijkste opdracht de escorte en bescherming van de keizer¹.

Ook in de cohortes Praetoriae, die aanvankelijk uitsluitend uit Italici samengesteld waren, treft men Tungri aan. De rekruteringsbasis voor deze militairen werd immers na verloop van tijd, zeker vanaf de 2de helft van de 2de eeuw, verbreed hetgeen mogelijk maakte dat ook niet-Italische militairen in hun rangen opgenomen werden. Hun voornaamste opdracht bestond uit het verzekeren van de veiligheid van de keizer. Het grafmonument van Tacitus, soldaat van de cohors VII Praetoria werd in Semriach, Noricum, opgericht. En een onbekende Tunger komt voor op een lijst te Rome van soldaten die in de cohortes Praetoriae dienden².

¹Zie 2.6. met literatuur. Vgl. H. VAN DE WEERD, *Les Tungri*, p. 59; IDEM, in *BSSLL*, 33, 1915, p. 175; L. VAN DE WEERD, in *AC*, 6, 1937, p. 79; K. SCHERLING, *Tungri*, kol. 1358; F. GROSSO, in *Latomus*, 25, 1966, p. 903, n. 4; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 184.

²Zie 2.6.4.1. met literatuur & 2.14.1.2. L. VAN DE WEERD, in *AC*, 5, 1936, p. 344 & *AC*, 6, 1937, p. 80 dateert deze inscripties in de loop van de 3de eeuw. Vgl. verder H. VAN DE WEERD, *Les Tungri*, p. 58; IDEM, in *BSSLL*, 33, 1915, p. 175; M. BANG, *Germanen*, p. 85; K. SCHERLING, *Tungri*, kol. 1358; J. SMEESTERS, *Tungri*, p. 184.